

*I Col·loqui Internacional
d'Estudis Colombins de Barcelona*

Actes

Volum I

Centre d'estudis
colombins

CENTRE D'ESTUDIS COLOMBINS

ÒMNIUM CULTURAL

Coordinadora de l'edició: T. Clota

Producció: Casa Boada

Secretaria CEC: Montcada, 20, pral.

08003 BARCELONA

Telf. 93 319 80 50. Fax: 93 310 69 00

Dipòsit legal: B-16689/95

PRESENTACIÓ

L'any 1993, que bé podem anomenar l'any català de la Descoberta del Nou Món, el nostre Centre es proposà de commemorar la vinculació en el marc de la Història Universal, el V Centenari de la gesta americana protagonitzada pels catalans en preparar i realitzar el segon viatge dels quatre que va capitanejar Cristòfol Colom a Amèrica. És precisament en 1493 que Colom arribà a Barcelona, ell que era súbdit del rei Ferran d'Aragó dit el Catòlic; és igualment, aquest any, en què els reis Isabel i Ferran, Lluís de Santàngel i Gabriel Sanxis, reben amb anterioritat a l'arribada a la Ciutat comtal del Descobridor, la lletra que Colom els tramet fent-los saber que ha descobert noves terres. I, en relació a la carta a què fem referència, cal esmentar que n'apareix a Roma la versió llatina divulgada arreu d'Europa des de la cort pontificia d'Alexandre VI, feta per Leandre de Coscó, sacerdot de la corona catalano-aragonesa, en la qual s'hi poden constatar unes interpretacions consonants amb la catalanitat de la gesta. És en 1993, com ja hem escrit, quan es fa el segon viatge, el qual té per capità Cristòfol Colom, de catalanitat cada dia més assegurada; Miquel Ballester, originari de Tarragona i amic i home de confiança de l'Almirall; Bernat Boïl, en qualitat de vicari apostòlic i Pere Margarit, cap de les forces militars. Els tripulants i mariners eren en gran majoria originaris de Catalunya.

Calia, doncs, celebrar adequadament el V Centenari d'aquests fets, importants en si mateixos, però molt remarcables en la consolidació de la tesi històrica en la qual s'esmerça el Centre d'Estudis Colombins.

El mes de desembre de 1993, els dies 9, 10 i 11, es va celebrar el I Col·loqui Internacional d'Estudis Colombins de Barcelona. Era la manera, es va creure, més adequada de commemorar aquelles efemèrides.

El Col·loqui va aplegar experts de tota Europa. El tema proposat va ser la llengua i l'escriptura de Colom. S'hi pogueren escoltar i discutir treballs presentats en ponències, sis en total, abundoses comunicacions i totes d'un gran interès. El lector estudiós podrà comprovar-ho en les pàgines que segueixen d'aquest primer Quadern d'Actes en què al llarg d'aquest any aniran sortint.

Per bé que la voluntat del Centre era presentar aquests treballs en un sol volum, que constituïssin el llibre d'Actes com se sol fer, davant la impossibilitat de subvenir a una edició d'aquestes característiques, hem emprès la publicació fragmentada en Quaderns. Al llarg de dotze mesos, esperem que no hi hagi d'haver cap pròrroga, el Centre suspendrà l'edició dels Quaderns d'Estudi, col·lecció que aplega treballs de recerca aportats pels nostres socis i donarà a la llum les Actes del I Col·loqui Internacional d'Estudis Colombins.

L'oportunitat d'aquesta publicació de les Actes és avalada pel fet que la feina feta en aquella trobada memorable d'experts resti en testimoni escrit; és usual en esdeveniments acadèmics d'aquesta mena, encara que sigui al cap de cinc anys.

Encara podem esmentar una altra causa avaladora de la conveniència de l'edició. Al llarg d'aquests darrers anys, la qüestió de la naturalesa del Descobridor i de la seva vinculació a l'àmbit general català ha anat guanyant prestigi i audiència, i en temps encara més immediats la hipòtesi d'un Colom català s'està fonamentant en una tesi cada dia més sòlida. No serà pas pecar d'imprudència constatar que la tasca permanent de recerca i divulgació del nostre Centre d'Estudis hi ha tingut molt a veure.

Dir, avui dia, que Cristòfol Colom o Joan Cristòfol Colom era català, ja no provoca sorpresa de cap mena, ben a la inversa, promou interès, i un interès viu, perquè darrere d'aquesta afirmació hi ha la realitat d'un poble culte, expert en cartografia, en tradició marinera, dominador de l'art de navegar, potent i ardit. L'aportació de la descoberta del Nou Món a la humanitat va ser àmplia, important i generosa en tots els àmbits de l'interès humà, des del científic fins al teòric o l'antropològic i en tants d'altres. D'aquí que l'origen de l'Almirall sigui reivindicat per tants i tants pobles.

El Col·loqui Internacional d'Estudis Colombins de Barcelona fou reeixit per les aportacions acadèmiques i per la nombrosa participació. La Comissió Catalunya i Amèrica el va fer possible amb el seu suport. I va ser sobretot el punt d'arrencada de la situació dels estudis actuals.

L'agraïment als ponents i comunicants, i als participants en general, no hi pot pas faltar.

Joaquim ARENAS I SAMPERA

President

Barcelona, 12 de febrer de 1999

LA PERSONALITAT DE CRISTÒFOL COLOM A TRAVÉS DELS SEUS ESCRITS I DELS QUE LI VAN SER ADREÇATS

Frederic Udina i Martorell

Si al voltant de la persona de Colom hi ha ben poques coses clares, la seva vida està plena de misteris i podríem parlar d'un veritable rosari d'enigmes, des del seu naixement, la seva condició social, el seu o els seus oficis, els coneixements científics, la llengua, etc.; també hi ha una certa desorientació respecte a la documentació que es refereix a Colom -la que ell escrigué, la que rebé, la que ha parlat d'ell...

Un reputat historiador francès, Jacques Heers, especialista en història del nord d'Itàlia, va escriure fa ben pocs anys, *Christophe Colomb*, París, 1981; voluminós llibre que quant a l'origen del Descobridor afirma que la tesi genovista és la més versemblant. Però aquest autor ens confirma aquest panorama colombí de misteri i d'incertesa i, respecte a l'enunciat que donem en aquesta ponència, cal recollir les seves opinions sobre el fet que, en el fons, als problemes ja esmentats, s'hi han d'afegir la manca de notícies certes.

Per l'autor francès, de Colom, no en tenim ni retrats contemporanis, ni descripcions de la seva persona que no siguin contradictòries. D'ell -diu Heers-, no en tenim dietaris, ni lletres familiars, ni correspondència regular d'amics, parents... els textos narratius cal interpretar-los i els documents *irrefutables* no són gaires... Doncs bé, en aquest bosc descrit, hi hem d'entrar i tal vegada la documentació que anirem esmentant, ens donarà una certa discrepància a les afirmacions de manca de documentació de Colom i sobre Colom¹.

D'entrada hem d'advertir que quan ens referim a la documentació de Colom i sobre Colom, ho fem respecte a la que es conserva des de la seva estada a Castella; no hem estudiat (ni ens ho hem proposat) la documentació italiana, que, segons el propi Heers, deixa moltes ombres...

Primer document peninsular. Lletre del rei de Portugal, Joan II, a Colom, el dia 20 de març, de 1488, des d'Avis.

Per tant, esmentarem, descriurem, estudiarem, des del primer document peninsular, l'any 1488 (deixem al marge les anotacions d'almoines i socors donats a Colom per la reina Catòlica, que són solament assentaments). I aquest primer document és la lletra que el rei de Portugal, Joan II, escriu a Colom el dia 20 de març, des d'Avis, i l'adreça a Cristoval Colon: és la primera vegada que apareix amb aquest cognom (a Portugal s'anomenava Colombo). Colom era amic del rei portuguès i havia tingut relacions amb ell, oferint els seus serveis i viatjant per territoris portuguesos de Guinea i la Mina. Després d'haver proposat la seva empresa al Rei portuguès, fou refusada -no sens que aquest intentés amb un navili recórrer el mar vers occident, sense resultats. La lletra que estudiem, que no té cap sospita, és una carta d'assegurança, un salconduit, contestant-ne una altra, escrita per Colom, que no posseïm; les línies d'aquesta carta respiren bona amistat del rei i acollença segura.

Les Capitulacions, 17 d'abril de 1492.

Pel voltant d'aquest any 1488, Colom deuria rebre algunes cartes que no coneixem; tal vegada dels ducs de Medinasidonia i Medinaceli, dels frares de La Ràbida, d'alguns amics de la Cort reial, etc.; però no tenim documentació fins a les Capitulacions signades el 17 d'abril de 1492, on apareix el definitiu cognom de Colom: "Cristóbal Colón". En aquest mes d'abril apareixen dos documents més: el del 30 d'abril, confirmant, en certa manera, però, les Capitulacions i el d'una reial provisió dels Reis Catòlics als veïns de la vila de Palos per tal que preparin dues caravel·les per marxar sota la direcció de Colom. A continuació veurem breument els tres documents.

Del primer document, lliurat a Santa Fe l'esmentat dia, mes i any, no ens hi estendrem perquè ja l'hem publicat diverses vegades i l'hem comentat i analitzat sobradament².

Les Capitulacions de Santa Fe ens donarien dos trets molt acusats de Colom: la constància i la tossuderia, i, a la vegada, l'ambició... Ben sabut és com Colom entregaria al frare, que havia de discutir amb Joan Coloma, les seves pretensions: una llista del que volia a canvi de la descoberta i d'haver posat en mans dels Reis les grans riqueses i terres del Cypango... No tenim aquesta llista, però sí que en la discussió ens apareix una concessió en què els Reis diuen "si fuera justo"..

Al marge, però, d'això, les coses demanades i concedides a Colom foren incomprensibles; davant d'una monarquia de tendència cesarista se li donen uns privilegis polítics i econòmics (que per coneguts no repetim ací) veritablement inconcebibles. Precisament aquestes pretensions demostren la constància i la que podríem dir "certesa" del que havia de trobar. Sembla que en conjunt, Colom cedí molt poc en el que demanava des del principi i, a la fi, els Reis, confiant en la certesa de les paraules de Colom (tal vegada certesa fonamentada en una mena de secret de confessió a través dels frares de La Ràbida), cediren. Trets, doncs, ben clars: tossuderia, constància i ambició.

Document del 30 d'abril de 1488, confirmant les Capitulacions.

També caldria dir quelcom del document del 30 d'abril, escrit, per tant, 13 dies després de les Capitulacions, i que, com hem afirmat darrerament al Congrés de Palma de Mallorca^{3 1} (1992), fou estudiat per veure quina relació tenia amb les Capitulacions i com aquella rara mena de contracte que eren dites Capitulacions prenia cos més oficial en un escrit de cancelleria, segons les normes burocràtiques de la castellana.

Document que, pel seu caràcter cancelleresc, no ens pot donar gaires orientacions sobre la personalitat de Colom.

Document del 30 d'abril de 1488, als veïns de la vila de Palos.

Un altre document -bastant desconegut- de la mateixa data, és el guardat a l'Arxiu d'Índies de Sevilla i signat pels Reis Catòlics. Està adreçat a "los vezinos de la Villa de Palos", els quals havien estat condemnats a bastir dues caravel·les, per al nostre servei, durant dos mesos; ara, diuen els reis, cal que "us poseu a les ordres de Cristòfor Colom" que amb tres caravel·les s'ha d'embarcar "a donde, Nós, le mandamos". Naturalment que els Reis callen ací l'empresa d'anar vers occident... El document és molt interessant per dues raons: apareix de nou el cognom de Colom i les dues caravel·les són de Palos de Moguer, no pas, com ha pretès algú, gratuïtament, de la vila de Pals a Catalunya.

Diari de bord, adreçat als Reis Catòlics.

El quart document que hem d'analitzar és sens dubte el Diari de bord, el qual, per cert, no ha estat examinat com a veritable carta de Colom; i realment ho és, adreçada als Reis Catòlics, com ho demostren innombrables referències dirigides directament als Reis: "porque supiese dar de todo relación a Vuestras Altezas (14), crean Vuestras Altezas (17), y dar las cartas de Vuestras Altezas (21), para llevar a V.A. (23), que traigo a V.A. (12), donde ya tienen asiento V.A. (10 gener), etc.

Per això, el començament del diari està concebut com una lletra als Reis: "Porque cristianísimos y muy altos... príncipes, Rey y Reina de las Españas y de las islas de la mar, Nuestros Señores... después de haber dado fin a la guerra de los moros..." "También, Señores Príncipes, tengo el propósito..."

En aquest diari apareixen alguns aspectes, molt pocs, però, del seu tarannà: per exemple, l'engany als mariners de les llegües caminades, sempre inferiors a la realitat; els exemples són nombrosos, com ho justifica quan tot just comença el viatge: ja el 9 de setembre diu: "Anduve aquel día 15 leguas, y acordó contar menos de las que andaba, porque si el viaje fuese luengo no se espantase y desmayase la gente". El dia 13 "anduvieron 33 leguas y contaba tres o cuatro menos". Però la diferència és molt més alta el dia 4 d'octubre: "Anduvieron... 63 leguas, contó a la gente 46". És certament un engany, com el que veurem quan Colom servia el nostre rei Renat I perseguint la nau Ferrandina. Més d'un autor, comentant les terribles tempestes que Colom diu que troba per justificar la seva anada a Portugal, reflecteixen també aquesta manca de seriositat i veracitat de Colom: són les tempestes a partir del dia 13 de febrer. Un altre tret: *l'ús de l'engany*.

En relació amb aquestes tempestes, però, apareix el seu sentit de religiositat amb dues promeses a Santa Maria de Loreto, "a la marca d'Ancona" i a Santa Clara de Moguer, sorteiant dos mariners que es convertissin, en retornar a terra, en pelegrins veritables als dos santuaris (dia 14 de febrer).

Un altre tret és el que trobem amb motiu de la mai entesa aconseguida amb Martín Alonso Pinzón, amb el qual, a partir del 7 de gener, s'accentuen els disgustos, acusant-lo de cercar únicament l'or i accentuant el seu rancor vers el Pinzón (ja el 8 de gener).

Trets de sentiments religiosos els trobem també en alguns passatges del Diari: el dia 11 de novembre, escriu l'Almirall: "sabiendo la lengua... personas devotas, luego todos se tornarian cristianos... para tornar a la Iglesia tan grandes pueblos y los convertirán... y dejarán sus reinos... limpios de herejía y maldad..."

Del: *Libro coprador* (9 documents).

Fins fa poc temps no era coneguda la lletra de Colom als Reis Catòlics. Se sabia, però, que s'havia escrit; però no teníem el text, i desconeixíem, per tant, el contingut que naturalment havia de ser interessant. El coneixement d'aquest text ens ha arribat gràcies a l'adquisició d'un manuscrit de documents colombins comprat pel Ministeri de Cultura i publicat recentment (el 1989) pel dit Ministeri, transcrit pel Prof. Rumeu de Armas i comentat per ell mateix: es tracta del *Libro coprador*, que conté nou documents, dels quals set són inèdits; el primer document del conjunt és el tramès als Reis i que estudiarem de seguida; el segon, tercer, quart i cinquè, són descripcions de viatges posteriors al primer i a manera de dietaris de bord (anys 94 i 95)⁴; els documents sisè i novè ja eren coneguts i el setè i vuitè són dues interessantíssimes lletres als Reis Catòlics de l'any 1500. Ara estudiarem el de 1493 i més tard, i al seu lloc, aquests darrers.

Lletra de Colom als Reis Catòlics, any 1493.

L'encapçalament de la lletra a Ferran i a Isabel és molt semblant al del Diari, del qual hem parlat extensament abans; a continuació es descabdella de manera semblant a la carta a Santàngel, però ni aquesta és model d'aquella, ni al revés: són dues cartes diferents. Amb més extensió que en la de Santàngel, Colom parla molt clarament del desig de croada -és un tret que apareixerà en el decurs d'altres documents- i diu, com a conclusió de totes les seves explicacions: "que de oy en siete años yo podré pagar a Vuestras Altezas cinco mill de cavallo y cinquenta mill de pié en la guerra y conquista de Iherusalem...". Hi ha una extensa disquisició sobre l'Església, on consta la gran possibilitat de la conversió dels indis, així com el desig que l'Església tingui cura de trametre, a les noves terres, religiosos i prelats per a tal funció. No obstant això, ara apareix un Colom desitjós de béns i fortuna; en aquest moment vol que els Reis intercedeixin amb el Sant Pare per concedir al seu fill un cardenalat (encara que sigui tan jove; perquè, al capdavant, també s'ha fet amb el fill dels Mèdicis de Florència): és un moment d'obrir el seu cor als Reis, car també parla dels grans sacrificis que ha fet l'Almirall amb la descoberta ("donde gasté lo que yo tenia y gasté siete años de tiempo y rrescibi mill oprovios con disfama", car diu "este viaje que ha sido más por ynportunidad mia que por otra cosa... más aún no se a cumplido lo que se me avia prometido...").

«Agora, serenísimos príncipes, acuerde[n] *Vuestras Altezas* que yo dexé muger y hijos y vine de mi tierra a les servir, adonde gasté lo que yo tenía, y gasté siete años de tiempo y rreçibí mill oprovios con disfama y çofrí muchas neçesidades; no quise entender con otros príncipes que me rrogaron, puesto que *Vuestras Altezas* aya[n] dado rrecaudo a este viaje, que a sido más por ynportunidad mía que no por otra cosa; y que no solamente se me a hecho merçed, más aún no se a cumplido lo que se me avia prometido. Yo no demandó merçed a *Vuestras Altezas* para atherosar, porque yo no tengo condiçión salvo de servir a Dios y a *Vuestras Altezas* y traer este negoçio de las Yndias a perfection, como el tiempo hará dello testimonio; y por tanto les suplico que la honrra me sea dada según el serviçio.

Tanbién la Iglesia de Dios deve de entender en esto: a probeer de perlados y devotos y savios rreliogiosos; y porque la cosa es tan grande y de tal calidad, ques rrazón que provea el Sancto Padre de perlados que sean mui fuera de cobdiçia de bienes temporales y mui propio[s] al serviçio de Dios y de *Vuestras Altezas*; y, por tanto, a ella suplico que en la carta que escriba[n] desta victoria, que le demanden un cardenalgo para mi hijo y que puesto que no sea en hedad ydónea se le dé, que poca diferencia ay en el tiempo dél y del hijo del ofiçio de Médizis de Florençia a quien se dio el capelo, sin que aya servido ni tenga propósito de tanta honrra de la Christiandad, y que me faga[n] merçed de la carta desto porque yo lo embíe a procurar»⁵.

Sembla que, a través d'aquestes observacions, es perfila més clarament el tarannà del nostre Descobridor. Per la nostra part, afegiríem que aquest primer paràgraf sembla interpolat. ¿com des del mar Colom diu que no s'ha acomplert "lo que se me había prometido"⁶?

Dues lletres de Colom: a Lluís Santàngel i als Reis Catòlics, l'any 1493.

Les dues lletres que Colom escriu en ruta de retorn a Espanya, datades ja l'any 1493, ens portarien massa lluny si volguessin explicar la seva gènesi i tots els problemes que enclouen, tant la més antiga -la primera enviada per Colom a Lluís de Santàngel-, com la segona, tramesa als Reis Catòlics.

Naturalment que no entrem ací en la qüestió de la carta a Santàngel, escrita en català, totalment perduda, i de la qual hi ha la constància segura que demostra la seva existència; és la nota registral a la

Biblioteca del fill de Colom, Fernando Colón, amb el número 1743.

Una altra prova de l'existència de dita carta la tindríem en la traducció a l'alemany de dita lletra, feta, segons sembla, damunt de la versió catalana, com ha volgut demostrar recentment un autor desconegut, que ha escrit tot un llibre sobre la lletra i que ara no ens podem entretenir en la qüestió: es tracta del llibre *Colón y la carta en alemán* (Madrid, Pando Ediciones, de José Luis de Pando Vilarroya) y que parla extensament de la carta en català, origen, segons ell, de la traducció alemanya; es refereix a l'assentament núm. 1743, que hem esmentat abans, del catàleg de Fernando Colón, avui a la Biblioteca Colombina, i suposa que aquesta fou la carta que Colom va enviar als Reis Catòlics a Barcelona, però no fonamenta l'afirmació amb cap document.

Les dues cartes que tenim, escrites per Colom, són doncs, l'adreçada a Lluís de Santàngel i als Reis Catòlics, la primera, molt coneguda i divulgada; i la segona coneguda ara pel *Libro Copiador* i publicada per Rumeu (s'espera una edició feta per Juan Gil i Carmen Varela, més fidel al text d'aquell)⁷.

Aquestes dues cartes, no massa diferents, ens revelen bastants trets de la personalitat de Colom: la seva pertinàcia en la descoberta, l'interès de demostrar la riquesa del que ha trobat, el desig de l'evangelització, la seva ambició de posseir aquestes riqueses i el desig d'emprar-les en la conquesta de Jerusalem (l'esperit de croada, sens dubte viu, sincerament o no, en l'Almirall); ací cal recollir la persistència del Descobridor de parlar de la "Casa Sancta", per Jerusalem i el seu Temple, expressió que ens apropa Colom a un ambient judeïtzant.

Estem dient dues cartes escrites per l'Almirall, però les escrigué realment ell? Cal també recordar amb aquest motiu la declaració d'un mariner als cèlebres *Pleitos* quan manifestà que ell "escribia las cartas que el Almirante dirigia a los Reyes".

Dues cartes relatives a Colom: del duc de Medinaceli al Gran Cardenal, de 19 de març; i la del diplomàtic Aníbal Zennaro, del 9 d'abril de 1493.

Del mateix any 93 tenim diverses cartes relatives a Colom: la lletra del duc de Medinaceli al Gran Cardenal, de 19 març 1493 (Gil, V)⁸ i la d'Aníbal Zennaro, del 9 d'abril, (Gil, VI).

Ambdues lletres fan referència a la descoberta i són dues noves fonts de l'anunci de les terres trobades: la carta del duc de Medinaceli no té res per desapropiar, car explica com va conèixer Colom, i com va traspassar l'afer a la Reina reservant-se, però, alguna part en el resultat, si fos positiu; diu que fa pocs mesos marxà Colom i ara ha retornat amb la descoberta i demana al Cardenal que ell pugui beneficiar-se del comerç que se'n derivi. És interessant veure com tan aviat s'assabentà Medinaceli de la descoberta (segurament una lletra de Colom des de Lisboa) i com el duc aprofita l'avinentesa; la segona carta que esmentem, l'escriu el diplomàtic Zennaro des de Barcelona l'abril del 93, mes en el qual Colom estava a la ciutat comtal i explica com aquest ha arribat a les terres per occident (sembla un resum de la carta a Santàngel), tan divulgada pel propi Almirall i pel "best-seller" de Pere Posa.

Disposició de Colom, del febrer de 1493.

Procedint per ordre cronològic es veu com els trets personals del Descobridor canvien molt sovint en el decurs del temps i cal aprofitar-ho: trobem una disposició de Colom del 20 de febrer de 1493, tot just arribat del primer viatge i abans d'encaminar-se cap a Barcelona a donar-ne compte als RR. Catòlics, (Varela, VI). Es tracta d'una ordre de com cal descarregar els vaixells que arribin de l'illa Espanyola; cal que sempre es descarreguin al port de Cadis i que es registri el que portin, i tot això amb molta precisió i detall; parla de les caixes en què s'hi transporti l'or, que portaran dues claus, guardades per dues persones diferents. Tot plegat denota un home molt ordenancista... (hi ha un problema en aquesta data, que segons el *Diari de bord*, encara havia d'anar a Portugal).

Diari de bord del segon viatge, gener de 1494.

Amb data de gener de 1494 trobem un document, inèdit fins ara i que correspon al *Libro Copiador*, que conté un diari del segon viatge: és el document número II d'aquest llibre, sobre el qual, però, no insistim perquè es tracta únicament d'un viatge de bord.

Tres fonts documentals més: Memorial d'Antonio Torres; informe del metge Dr. Chanca, i de Guillem Coma.

Ens interessa, en canvi, estudiar tres altres fonts: un llarg informe del Dr. Chanca, metge, que embarcà en el segon viatge (Gil, VII), el Memorial d'Antonio Torres (Varela, VII) i una tercera font

subscrita per Guillem Coma (Gil, VIII). Per cert que aquest darrer sembla que fou català i tal volta de Barcelona. Aquests documents ens ofereixen un especial interès, car sembla que foren moguts pel propi Almirall en defensa de les seves activitats i les seves descobertes. De les tres sobresurt el Memorial d'Antonio Torres; és un escrit que aquest havia de llegir als Reis, dictat pel propi Descobridor i per això cal comentar alguns punts, junt amb les respostes que els Reis hi feren. Preocupat l'Almirall per l'or, s'excusa davant dels Reis de no poder trametre més or, com ell voldria (i els sobirans se'n fan càrrec); respecte a l'evangelització al·ludeix a les dificultats de les llengües i per això envia alguns indis per tal d'aclarir aquestes dificultats; parla l'Almirall dels seus col·laboradors: Margarit, Gaspar i Bertran i la tasca feta mèdicament pel Dr. Chanca. A cada qüestió que hi posa, demana i obté l'opinió reial: sobre l'or, els perills que tenen al nou país, plantacions diverses, remeis per a les malalties, problemes de les llengües dels indis, conversió dels indis, pagaments que cal fer (per ex. a Pere Margarit) i els Reis contesten: "Lo hizo bien", "así lo debe facer", "en esto se ha suspendido" (es refereix a la tramesa del que podrien ser esclaus), etc. D'aquest preciós document cal remarcar que és dels pocs signats per l'Almirall ah!, però, en la críptica signatura del triangle: S/S.A.S./X.M.Y./ El Almirante.

Instrucció de Colom a Pere Margarit, 9 d'abril de 1494.

Tenim també una instrucció directa a Pere Margarit: Colom diu que li tramet cavalls, escuders i ballesters, anuncia càstig als indis lladres, diu com deu empresonar el cabdill indi Cahonaboa (de nou l'engany) i li tramet el mateix poder que ell té dels Reis, com a Virrei i Capità General que és (Varela, VIII. 9 d'abril 94)⁹.

Carta de Colom als Reis Catòlics, abril de 1494.

D'aquest mateix mes, coneixem una nova carta de Colom als Reis, explicant certes exploracions (*Libro Copiador*, núm. III). No ens hi entretenim perquè es tracta simplement de descripcions.

Carta de Miquel Moliart o Muliart a Colom, del febrer de 1494.

Encara del 94 tenim una lletra adreçada a Colom per un personatge del qual se'n sap poc, malgrat tenir segurament un origen català: Miquel Moliart o Muliart (aquesta vacil·lació de la *o* o *u* ens podria indicar el seu bressol). Està datada el febrer del 94 (Gil, IX): sols sabem que era casat amb una germana de la dona de Colom, Violant Muñiz, i que es preparava per anar al segon viatge, procedent de Huelva, però habitant a Sevilla. La carta està plena de mots il·legibles, però es tracta d'una mena de rebut de grans quantitats, tretes d'una "nuestra cuenta", que tenia Colom, amb Muliart. Poc més ens pot donar aquest escrit.

Fragment d'una carta de Colom als Reis Catòlics, del 1495.

Passem al 1495: fragment d'una lletra de Colom als Reis, de gener de 95, (Varela, IX) escrita a La Española: és la cèlebre carta en què Colom explica que el rei "Reynel" l'envià a Tunis per agafar la galiassa Fernandina (o Ferrandina), però, veient que anava acompanyada de dues naus i una carraca, semblà que no era oportú de llançar-se a l'acció, a la vegada que la "gente que iva connmigo... se alteró". Aleshores, Colom simulà que els obeïa i, fent un canvi "del çevo del aguja" va donar la volta i al matí següent estaven a "Carthagine", enganyant-los que anava a Marsella. És la mateixa lletra que explica el seu viatge, el mes de febrer del 1477, a Tile, rectificat la situació de Tile del que deia Ptolomeu i afirma que no trobà "congelado el mar". Aquesta afirmació s'havia considerat suficient per negar el viatge colombí, però, és recentment, s'ha sabut que certament en aquell any no hi hagué glaç a l'illa. Dues notícies més diu en aquesta suggerent lletra: el viatge a la Mina del rei de Portugal "qu'està debaxo de la equinoçial" i una altra sobre un viatge des de Porto Santo, que no sembla gaire clar què diu...

Si bé les cartes de Colom als Reis en què explica les exploracions que va fer, són realment diaris de bord, els esmentem perquè caldria fer-ne un estudi a part, on trobaríem dades interessants de la personalitat de Colom, però ara ens portarien massa lluny; es tracta d'exploracions poc conegudes i que sabem gràcies al *Libro Copiador* que ens dona les cartes de 26 de febrer i de 15 d'octubre (*Libro Copiador*, IV i V).

Lletra de Jaume Ferrer de Blanes a Colom, des de Burgos, el 5 d'agost de 1495.

D'aquest mateix any 1495 tenim la lletra que Jaume Ferrer de Blanes adreçà a Colom des de Burgos (Gil, XV: 5 d'agost). Ferrer de Blanes reconeix la perícia de Colom, tot i ser considerat ell mateix

com un cosmògraf fins al punt que el Gran Cardenal González de Mendoza el cridà per consultar amb ell; també es cartejà amb els Reis i aquests li havien consultat quelcom llavors del tractat de Tordesillas. Amb un pròleg de tipus humanístic, parlant de Creta i de Grècia, citant a més Alexandre el Gran i Juli Cèsar, Ferrer s'adreça a Colom, amb gran respecte i fent elogis de la seva empresa i li aplica la frase evangèlica "si algú vol venir darrera meu que prengui la seva creu i vingui" al·legant els enormes sacrificis que ha fet Colom ("fambre, sed, frio, calor..."). És una lletra laudatòria, com veiem, i que s'escrigué per indicació de la reina Isabel.

Nomenament fet per Colom d'"Adelantado de las Indias", el 17 de febrer del 1496.

Poc sabem del germà del l'Almirall, Bartomeu Colom amb la intrigant afirmació de ser de Terra Rubea (que alguns dels nostres n'han tret conseqüències agosarades). Però ara, el 17 de febrer del 1496, tenim el nomenament fet per Colom d'"Adelantado de las Indias". Ací Colom es revesteix de tota l'autoritat que té i encapçala el document així: "Don Cristobal Colón, Almirante del Mar Oceano, Visorey e Governador por los muy altos y muy poderosos Príncipes", etc. Cal ací remarcar dues coses, sobretot la primera: que ell s'autoanomena Cristóbal Colon -extrem poc freqüent- (no sabem, naturalment, si Colon o Colom, car la cèdula es coneix a través d'una còpia de l'Arxiu de Simancas): l'altra qüestió que cal assenyalar és que el títol de Governador no té l'adjectiu General (bé sabeu la importància que hem donat, en altres circumstàncies, a aquest mot de General, càrrec que tenia, a la Corona d'Aragó, el primogènit). La carta és realment una cèdula amb tots els "ets" i "uts" propis de la cancelleria castellana.

Memorial de Colom als Reis Catòlics, de juliol de 1497.

Cristòfor Colom estava molt assabentat de les qüestions difícils amb Portugal respecte als drets de cadascun dels sobirans (de Castella i de Portugal); podríem recordar ara, la cura que tingué Colom, quan, després de les tempestats, en tornar del primer viatge, es trobà en illes portugueses i com s'apressà a mostrar les cartes que portava dels reis Catòlics, indicant que el seu recorregut no afectava gens les rutes dels portuguesos. Ara, en un Memorial (Gil, XI), de juliol del 97, demostra el seu coneixement en exposar als Reis, en un llarg escrit redactat en tercera persona, com ell fou enviat per ells a fer el viatge cap a ponent pel mar Ocea; com després hagué d'anar a Portugal per les tempestes (de les quals ja hem parlat) i de les seves bones relacions amb el rei portuguès; explica a continuació la ratlla que posà el Papa separant les corresponents parts que havien de dominar Castella i Portugal; la queixa del portuguès "que le oviese ansí ençerrado" i s'estén en moltíssimes consideracions sobre el tractat de Tordesillas. Ací ens apareix Colom *com un gran coneixedor del problema marítim i polític*, amb algunes raons que àdhuc pertanyen més a qüestions jurídiques que polítiques. És una *nova imatge*, un nou aspecte de Colom, que cal remarcar, car acaba el llarg memorial, al·legant distintes causes als seu favor i al dels Reis; fa, a més, una exacta definició de l'Atlàntic "aqueu que està entre India, Africa y España". Veus ací, doncs, una altra qualitat del nostre navegant (la de geògraf).

Memorial de Colom per a l'enllestiment del tercer viatge, del 1496.

D'aquest any mateix 96 tenim un Memorial de Colom per a l'enllestiment del tercer viatge (Gil, XII); es tracta de les necessitats per a tal viatge: naus per a 400 o 500 homes (ja n'hi ha d'altres a La spañola, i, entre ells, alguns de seus o meitat dels Reis i meitat d'ell, com un altre d'una veïna de Palos); pel menjar necessari; "el bizcocho.. vino, tocino y aceite... queso, lentejas y habas, pescado salado". Fan falta també oficials calafats, fustes; també armes, llances, "armas lombardas". I a la fi, algunes observacions molt encertades que caldrà una persona que pugui aclarir qüestions de propietat. Ací Colom apareix com un detallista quant a necessitats i funcions.

Memorial anònim, adreçat a Isabel la Catòlica.

Del mes de juliol de 1496 tenim una carta en forma de memorial, que en general se n'ha dit *Memorial anònim*: però que bé podria haver estat escrit pel mateix Colom, però això sí, com a anònim, és molt breu (Gil, XVII), adreçat a Isabel la Catòlica i que rebut, sense cap indirecte, ni al·lusió, a diversos escrits que la reina deuria haver rebut contra Colom. La carta o memorial comença ponderant l'extensió de les terres d'allí amb infinita gent, exalçant els indis per la seva bonhomia; parla de l'or i com ha estat controlat el cobrament de tributs dels indis correctament, necessitat de construir una casa a la serra on hi ha l'or que esmentava, de l'especiaria i del coure. De ser-ne l'autor Colom, tindríem un tret del seu caràcter: saber escriure sense que se sospiti que l'autor és ell.

Poder atorgat per Colom respecte als seus fills Dídac i Ferran, del 31 d'octubre de 1497.

Posseïm un poder atorgat per Colom respecte als seus fills Dídac i Ferran de 31-X-97 (Varela XIII): és dels pocs documents tan íntimament relacionats amb els seus fills i, en aquest cas, relatius a tots dos: en aquest document apareixen els fills com a fills legítims, a cura de Jerónimo Agüero "ayo de sus hijos" i delega a dit Agüero per tal que pugui percebre tots els deutes que pogués invocar al seu favor Colom, així com tots els drets que ell tingués en virtut de la seva descoberta, definint de nou el que comprèn l'oceà, entre l'Índia (és a dir Amèrica), Espanya i Àfrica. També aquest document està signat per Colom amb la complicada signatura del triangle.

Carta d'un comerciant anglès, John Day, adreçada a Colom, a la segona meitat del 1497.

Del mateix any, una curiosa carta d'un comerciant anglès que adreçà a Colom a la segona meitat de 1497 (Gil, XVIII); tracta de la relació de Colom amb aquest comerciant per l'interès que tingué d'algun llibre i en relació al seu viatge amb motiu del casament de Juana la Loca amb Felipe el Hermoso (recordem que cap d'ells dos no regnaren a la Corona d'Aragó). Els llibres que li facilità l'autor de la carta que esmentem i que comentarem de seguida, li serviren a Colom per a reelaborar alguna de les seves posicions respecte a les descobertes de noves terres al tercer viatge. John Day, que és qui signa la lletra, s'excusa de no haver trobat el llibre que esmenta "Inventio Fortunata", escrit per un monjo anglès en el segle XIV; li tramet un altre llibre: es tracta d'un Marco Paulo (sic) acompanyat de la còpia d'un mapa (que sembla que era el de Juan de la Cosa), li diu que hi són assenyalats els caps, la terra ferma i les illes; li parla, a més, d'alguns viatges d'anglesos cap a Occident i del primer de Cabot fet amb un sol navili i que hagué de retornar aviat enrera; li promet més notícies sobre allò que s'interessa "Vuestra Señoria". Amb tot això cal assenyalar una faceta de l'Almirall ben clarament: la de *cosmopolita*, així com la de *comprador de llibres* que també, després, heretà el seu fill Fernando.

Lletra de Miquel Ballester a Colom, de 1498.

Tenia raó Ferrer de Blanes quan parlava de la creu que va portar sempre Colom, com podem veure-ho ara, el 1498, quan retorna d'Amèrica, i s'hi troba un veritable estat de rebel·lió, car el govern del seu germà Bartomeu, al qual havia anomenat Adelantado, havia estat un fracàs: els nadius havien sofert crudel explotació i els espanyols estaven descontents, tal com comenta encertadament el professor Juan Gil, editor de tants documents de Colom o sobre Colom. A part de tot això, respon la lletra de Francisco Roldán adreçada a l'arquebisbe de Toledo (Gil, XIX) i la de Miquel Ballester dirigida al propi Colom (Gil, XX): les al·lusions a les causes d'aquesta situació, els esforços que fa Colom per remeiar-ho i, en aquest sentit, la lletra de Ballester. Ens entretenim, però, amb la segona carta esmentada perquè es tracta del català Ballester. Li explica com ha actuat en el seu favor... Ací ens apareix un Colom, com a mediador, però en el fons, un *home amb poques condicions i aptituds de comandament*.

Memorial i lletres de tres frares franciscans: Juan de Leudelle, Juan de Robles i Juan de Trasierra, de l'any 1500.

En relació amb aquesta manca de diplomàcia de Colom, tenim tres lletres escrites (ja traspasat el s. XV, l'any 1500) i que ens interessen pel que es diu de Colom (Gil, XXVI-XXIX), són tres lletres escrites per tres frares franciscans, Juan de Leudelle, Juan de Robles i Juan de Trasierra. Però, el més expressiu no són precisament les cartes, sinó el memorial que acompanyen i del qual traïem els següents mots: "Que Vuestra Señoria trabaje con sus Altezas como no consientan venir a esta tierraginoveses porque robarán y destruirán que por cobdicia d'este oro que se ha descubierto, Juan Antonio ginovés", aquest era Juan Antonio Colombo, cosí de l'Almirall.

Instructuació dels Reis Catòlics a Ovando, del 1501.

En relació a aquesta qüestió dels genovesos, portats per Colom cal al·ludir també a la instrucció dels Reis a Ovando de l'any següent (Gil, pàg. 285), que li ordena que si a l'illa es trobava algun estranger "dareis orden que se vayan de allí". Sembla que Colom, davant dels problemes amb els propis espanyols, confià en alguns genovesos, entre els quals sens dubte, un d'important, el seu cosí Juan Antonio Colombo.

D'acord amb la correspondència amb l'arquebisbe de Toledo, algun dels destacats espanyols ja havia indicat el desig de l'Almirall d'entregar l'illa als seus compatriotes genovesos.

Document del Mayorazgo, del 22 de febrer de 1498.

Expressament hem saltat el cèlebre document del Mayorazgo, pels dubtes que algú hi ha posat a la seva ingenuïtat: és el text que al·ludeix a l'infant Joan quan aquest era ja mort; d'altra banda hi ha l'afirmació tan comentada que diu: "Siendo yo nacido en Génova". Aquesta frase ha donat lloc a sospites, car realment és l'únic lloc en què Colom es declara genovès, 22 de febrer de 1498, (Varela, XX). No ens entretenim més en aquest document perquè el seu estudi i problemes serien propis d'una ponència.

Lletra de Colom al seu fill Dídac, del 1498.

Seguint amb l'any 98 -ens hem apartat d'aquesta data per al·ludir als frares que es queixaven dels genovesos i llurs pretensions-, tenim una lletra de Colom al seu fill Dídac, és una lletra autògrafa -de les poques que en tenim- i que ofereix una singular quantitat de mots entre catalans i portuguesos: és una expressió ben sentimental del pare vers el seu fill; és curiós, datada a Sevilla i essent per al seu fill, *la típica firma del triangle*. Certament Colom ens despista sovint: en aquesta ocasió semblaria que hauria hagut d'escriure signant com a pare i no com a Almirall. Les observacions del seu lèxic i ortografia les brindo als especialistes en la llengua de l'Almirall: *um*, en comptes d'un, *acoerdo* per acuerdo, *tesoirero* per tesorero, *cuan* per cuando, *gioya*, por joya, *fondirle*, per fundirle.

Dues cartes de Gaspar Corricio, cartoixà de Santa Maria de las Cuevas.

Trobem dues cartes a fray Gaspar Corricio, el cartoixà de Santa Maria de las Cuevas, tan amic seu, al qual però li explica problemes de les seves embarcacions i de la marxa cap a les terres descobertes, sense cap mena de sentiments seus (Varela, XXIII i XIV).

Set fragments de cartes, del 1498 i vers el 1500 i dues cartes senceres datades a La Española el 3 de febrer de 1500, de Colom, adreçades als Reis Catòlics.

I ara arribem a uns fragments de cartes als Reis que cal comentar: junt a set fragments que ja es coneixien, dues cartes senceres que Colom adreça també als Reis i que eren desconegudes. Els set fragments (Varela XXVI a XXXII) es poden datar; els primers el 1498 i els altres vers 1500, i els dos inèdits en aquest darrer any procedeixen del *Libro Copiador* (números VII i VIII). Vegem-ho a poc a poc. Comença en el segon fragment al·legant els seus sacrificis durant set anys importunant a la Cort; un altre parla de les riqueses que representaria l'aprofitament d'esclaus, donant àdhuc el seu preu; és sorprenent aquesta expressió d'un molt petit fragment. "acà són necesarios devotos religiosos para reformar *la fe en nós, mas que por la dar a los indios*"; crítica la manca de dejuni dels cristians i per això demana "devotos religiosos" per reformar els cristians espanyols; "et sic de caeteris...". Més saboroses són les dues cartes fins ara inèdites (*Libro Copiador*, VII i VIII): són datades a La Española el 3 de febrer de l'any 1500 i no hi ha res sobrer i per aquesta raó oferim la transcripció segons la que dona Rumeu de Armas:

«Serenísimos y mui Altos y poderosos
príncipes, rrey y rreyna, mys señores.

Yo enbío a Vuestras Altezas el traslado de la carta primera, que escreví después defallado las Yndias, que fue escripta en el año de 1493, la qual afirmo y confirmo; y si fasta agora no ha llegado a efecto (borrón) la execución della, yo creo que aya seido por el poco agradecimiento que se ha amostrado con Dios, Nuestro Señor, y por los oprovios y mal tratamiento que se a fecho a mí, su mensajero; al qual tantas vezes se me a hordenado la muerte, y menospreçiar a mis hermanos y cosas; en la qual carta, ba acresçentado esto que ba aquí abaso.

Mui pocos días estube yo en las Yndias, para que yo pudiese dezir de tantas cosas de precio en el spiritual y temporal; agora se palpa todo y bee ques verdad, y se conoze quel Espíritu Santo lo hizo rrevelar.

Poca solepnidad se a fecho de cosa tan alta y de tanta honrra de los christianos; a la Spaña perteneçia dar muchas alabanzas a la Santa Trinydad. En ausençia de Vuestras Altezas, e rreçibido muchos oprovios; yniquidad se a usado contra mí.

A quatro de março de 1493 se escrivió mi carta; y día de Navidad de 1499, que todo el mundo me tenía desamparado, y çercado de guerra de yndios y de malos christianos, y llegado a tanto extremo, que, por ebitar la muerte, desamparava todo y me yba a la mar con una caravelilla; me socorrió, Nuestro Señor, y diso: "O hombre de poca fee; no ayas miedo yo

soy"; y dispargió a mis ynimigos, y me amostró cómo él podía cumplir mi carta, triste de mí, pecador, el qual me estorbava en esperança del mundo. La Santa Trinidad el mui alto estado de Vuestras Altezas acreçiente. Fecha en la ysla Española, olin Ofir, a tres días de 20 febrero 1500.

1500, a XX de noviembre, en la Mar Occéano, en la nao de Andrés Martínez, de Palos; ella stava scripta para enbiar en los navíos de Hojeda. Después, plugo a Nuestro Señor, por que yo más esperimentase el mundo, que Vuestras Altezas enbiase[n] allá al contador Bobadilla, y me enbiase preso, cargado de fierros, acá. Fago yo juramento que non sé y ni puedo pensar por qué, salvo que Dios, Nuestro Señor, quiere en Vuestras Altezas y en my y en la España y en los christianos, como hizo y Abraam de Ysac y con Moisés del pueblo de Ysrael, en Egipto, quando los sacó; y con otros muchos que ya se experimenta.

Christianísimos y mui altos e poderosos
Príncipes, rrey y rreyna, nuestros señores.

Yo he siempre scripto a Vuestras Altezas todas las cosas de acá; paresze que mis cartas non llegaron a su alto conspecto, o que la rrudez de mis palabras o novedades de las cosas yncrehíbles y tenidas fabulosas, las desbiaron dello; yo sé y que en todo my screvir que tube tamplanza, y el traslado de las cartas, con la esperiència, a su tiempo, fará de todo testimonio.

Si mis serviçios no an sido grandes, no es ansí del buen deseo, y si todo el rresto priva mis cartas de su rreal vista, esto solo constringe que adonde ha y mana tan grande rrío de virtud, que con caridad vean y me exabdiscan y rrespondan a ésta.

Yo creo que se acordarán que aquel buen rreligioso frai Juan Pérez, el qual ynçitó a Vuestras Altezas a otras empresas, ansí como a la de Granada y de los judíos, qué y yo benimos a su rreal solio con ésta de las Yndias, y apropiada para la conquista de la Casa Santa. El es muerto, y yo les suplico que me la confirmen, y me hagan merçed de la capitania y ympresa, porque agora, que Nuestro Señor me vido tan ynjustamente desamparado de todo el mundo, paresze que me quiere socorrer bivamente, como siempre hizo, y no quiere que aya yo hablado en ello en balde. Ansí que me hará merçed grandíssima a me confirmar el prometido y acresçentar estotro de la conquista, en su rreal nombre, para quando le aplazerà de amostrar que se puede dar comienzo a ello; lo qual será muy presto, si prosigue en lo que de pocos días acá a començado.

Otrosí, muy humillmente le[s] suplico que se acuerden de las tantas merçedes que en Barzelona, y fuera della, me mandaron; y si el tiempo no da lugar a ellas, no se an ansí de mandar que se cumpla conmigo lo que pasó por capítulos y asientos, ques que aya yo las merçedes, en este almyrantado; que ay tiene, por previlegio, el almyrante de Castilla, en el almirantado della. Al qual hizieron los rreyes antepasados, que Dios tiene, merçed de la terçia parte de todas las ganancias que él hiziese, y Vuestras Altezas se las confirmaron con acreçientamiento. Justos juezes son Vuestras Alteza[s], y lo veirán todo y lo mandarán a cumplir justamente, pues que Nuestro Señor, por su ynfinita bondad, a cumplido por mí con Vuestras Altezas, en quanto yo dixere; lo qual todo que ansí demando, con el rresto que yo tengo, está atribuido a la jornada, que yo arriba dixere, de que yo spero la vitoria de aquel verdadero Dios, el qual es trino y uno y lleno de caridad y de saviduría; así como milagrosamente me a dado de toda otra cossa, contra la opinión de todo el mundo, y le plazerá, que, así como el templo de Iherusalem se hedificase con madera y oro de Ofir, que agora, con ello mesmo, se rrestaure a la Yglesia Santa, y se rreedifique el más suntuoso de lo questava de primero. La Santa Trinidad, la vida y muy alto estado de Vuestras Altezasacresçiente y prospere a su sancto serviçio. Fecha en la ysla Española, olin Ofir vel Friti, a tres días de febrero de 1500».

Totes dues cartes respiren tristor, desengany i desencís: lamenta que les seves lletres semblen no arribades a les mans dels Reis, demana que l'escoltin i al·lega el frare de La Ràbida, fra Juan Pérez, que va ser mitjancer amb els Reis per "esta de las Indias... y conquista de la Casa Santa" i insisteix en la conquesta de Jerusalem sota el seu comandament; reclama les mercès que li prometeren a Barcelona; es dol del que va fer Bobadilla "preso cargado de fierros"; tramet de nou la lletra de 1493 quan va trobar les Indies, sense atendre al que va fer, com a "mensajero... de Dios N. Señor", etc.

Cartes de Colom al Consell de Castella i als Reis, del 1501.

Tenim encara dues cartes més: una adreçada, segons sembla, al Consell de Castella (Varela, XLII), sense data ni signatura, però amb expressions molt dolgues: que estigué vuit anys lluitant i renuncià a França, Anglaterra i Portugal per deixar l'avinentesa als Reis, ha trobat més terra que Àfrica i Europa i a disposició de l'evangelització, etc. I a continuació una nova carta als Reis (Varela, XLIII), datada a Cadis o Sevilla 1501: insisteix en les seves penes per atènyer l'empresa de les Índies i torna sobre la qüestió de la Santa Casa de Jerusalem i moltes cites del Vell i Nou Testament: *és el Colom místic, enamorat de les Profecies*.

Carta de Colom a la reina Isabel, agost de 1501.

Entre d'altres cartes que estem estudiant, sobresurt l'adreçada per l'Almirall a la reina (Varela, LV: agost 1501), car és la que incidentalment ens demostra (junt amb altres dades) la presència del Descobridor a Barcelona l'any 1493, puix diu textualment: "Yo soy el siervo de V.A. las llaves de mi voluntad yo se las di en Barcelona... Yo me di en Barcelona a V.A. sin cesar... Fray Juan Pérez lo diria y el ama (ho és del príncep don Juan)...". La carta persegueix un fi: que la reina s'interessés per les seves coses i, sobretot, per la qüestió de Jerusalem, és a dir, la de la Casa Santa, sense oblidar la de les Índies.

Carta de Colom a l'ama del Príncep Don Juan.

Mentre que la lletra anterior és relativament curta., la que havia escrit a la referida "ama del Príncep Don Juan" és molt llarga (Varela, XLI: sense data, però sembla anterior a la de la reina). Després de consideracions sobre la seva vida i de les penes que sofreix, s'aixeca amb el consol de Déu i de textos bíblics i manifesta desigs d'abandonar l'empresa d'Amèrica davant les intrigues contra ell; esmenta l'actitud de Bobadilla, així com també dels tres frares franciscans.

Carta de Colom als Reis, del 6 de febrer de 1502.

D'una carta de Colom als Reis, (Varela, LVII, de 6 de febrer 1502), recollim una manifestació d'ell interessant: "Los navegantes y otras gentes que tratan por la mar tienen siempre mayor conocimiento de las partidas particulares del mundo...". I diu això a propòsit d'una sèrie de consideracions i afirmacions sobre els mars, la terra i la navegació; és de remarcar el seu pregon coneixement de la mediterrània occidental, car diu: "los que andan continuo de Cádiz a Nápoles ya saben, cuando pasan por la costa de Catalunya... el viento que han de hallar en ella... y ansimesmo, cuando pasan por el golfo de Narbona... van a vista del cabo de Creo en Catalunya; por el golfo... vienta muy recio y... las naos... corran por fuerza hasta Berveria". S'estén, després, en els consells que donà als Reis en una carta, perduda, amb motiu del casament del príncep don Juan. I poca cosa més dona de sí la lletra.

Cartes de Colom al Papa, del febrer de 1502 i a la Banca de San Giorgio, del 2 d'abril de 1502.

És una època, aquesta, dels sis darrers anys de la vida de Colom (1500-1506), plena de penes i sofriments de l'Almirall que va donar lloc a cercar suports per tot arreu; acabem de veure la carta de la reina Isabel, a l'ama del Príncep Don Juan, al frare cartoixà Gorrício i ara dues cartes més de gran interès: al Papa (Varela, LIX, feb. 1502) i la cèlebre a la Banca de San Giorgio (Var. LXI: de 2 abril. 1502). La primera va adreçada al Papa Alexandre VI; s'hi excusa de no haver anat abans a saludar el Pontífex, però l'interès dels Reis de fer el segon viatge (per temença que Portugal s'hi avancés, ho impedí), explica l'interès de l'evangelització i la necessitat d'enviar frares i religiosos; després, li parla de l'interès de la recuperació de la Casa Sancta per a l'Església, i, a la fi, es lamenta que li han pres el govern que li havien promès.

L'altra lletra és l'enviada a la Banca de San Giorgio. Distintes qüestions cal examinar ací: la carta és *autògrafa* i sembla que Colom -si és que és genovès, com generalment es diu- es recorda de la seva pàtria "bien que el cuerpo ande acá, el corazón està allí de continuo"; es recorda també que és mortal i del seu fill Dídac i per això ofereix a la Banca el delme de les seves rendes i "a ese hijo mio vos pido por merced que tengais encomendado"; diu que el seu amic Oderigo té els seus privilegis perquè els posi en "buena guardia"; la lletra està signada per Colom com a Almirall, Virrei i "Governador General de las islas y tierra firma". Remarquem el "General", de governador...

Carta de la Banca de Gènova a Colom, del 8 de desembre de 1502.

Sens dubte, el fet d'haver estat mitjancer davant la Banca de Gènova micer Oderigo, diplomàtic d'aquell moment, deuria urgir la contestació de la carta anterior; efectivament, el 8 de desembre del mateix any li envien la carta (Gil, XXXI) adreçada a Colom, amb tots els seus càrrecs, àdhuc el de Governador General, escrita en castellà: la frase que l'Almirall, "es afecto a esta su patria de origen" ha donat lloc a algunes sospites; això no obstant, Navarrete i altres l'accepten com a original. A la carta asseguren a l'Almirall l'atenció més pregonada respecte al seu fill Dídac i li acusen rebut dels documents que l'ambaixador Oderigo ha portat.

Diari de bord, del 1503.

Una descripció del quart viatge (Varela, LXIV), que reproduïx també el *Libro Copiador*, és un nou diari de bord (1503).

Deu cartes i un memorial de Colom al seu fill Dídac, durant els anys 1504-1505.

Durant els anys 1504-1505 són moltes les lletres escrites per l'Almirall al seu fill Dídac: són deu i un memorial. Els temes d'aquestes missives són: queixes per no contestar cartes anteriors enviades al seu fill, qüestions de pagaments pendents a persones i empreses de les quals Colom és responsable, la seva malaltia, desigs que els Reis compliran amb el que li havien promès, inquietud per saber si la reina en el seu testament l'esmenta; li trasllada la carta escrita al Papa (segurament deu ser la segona carta que no es coneix), apareix un parell de vegades l'altre fill Fernando (que anava a veure el rei Ferran), li parla d'Amerigo Vespucci, etc. (Varela, pàgs. 310-329).

Dues lletres de Colom a Ferran el Catòlic i una als reis Felip i Joana.

Finalment, hi ha encara dues lletres adreçades a Ferran el Catòlic: (Varela, LXXXV-LXXXVI) i una als reis Felip i Joana (LXXXIX): al rei li demana que posi en el seu lloc el seu fill amb els drets que ell té i es queixa d'haver estat desposseït del que se li havia donat. Als reis Felip i Joana, es posa al seu servei, com a vassall i al·lega la gravetat de la seva malaltia: "revesados tiempos e otras angustias... e seido puesto contra tanta razon... de quien espera de ser buelto en mi honra y estado, como mis escripturas lo prometen".

Testament i codicil de Colom, signat a Valladolid el 18 de maig de 1506.

Tancaríem aquest llarg enfilall de lletres i memorials, de viatges i diaris de bord, amb el testament i codicil signat a Valladolid el 18 de maig de 1506, poc temps abans de la seva mort, però també hi ha certs enigmes en aquests darrers documents. Fem, doncs, unes referències als seus testaments, car foren diferents.

En primer lloc cal deixar de banda les possibles interpolacions, que mereixerien un estudi més complet, malgrat el que realitzà el colombinista professor de Valladolid, Dr. Demetrio Ramos¹⁰.

Tres documents testamentaris de Colom: del 1498, anomenat Mayorazgo; el segon, del primer d'abril de 1502 i el tercer del 19 de maig de 1506.

Tenim tres documents testamentaris de Colom: un del 1498, un altre de 1502 i el darrer de 1506. El document de 1498 és el que generalment anomenem "Mayorazgo", del qual ja n'hem parlat abans, i, com diguérem, ofereix alguns dubtes d'autenticitat.

El segon document, veritable testament, és el de 1502, primer d'abril d'aquest any, escrit a la cartoixa de Las Cuevas de Sevilla, és entregat a Fra Gorrício, al qual li deixà també documents i privilegis seus.

I finalment, el tercer i darrer, datat a Valladolid el dia 19 de maig de 1506, en vigílies de la seva mort.

Aquests documents podríem dir que responen a tres actituds anímiques de Colom, ben diferents: el 1498, es manifesta l'Almirall amb optimisme respecte a la seva empresa i a l'esdevenir d'aquesta; el de 1502 ofereix una certa prevenció del que té i li pertoca i, finalment, el darrer, ja en el llit de la seva malaltia, el de 1506, és francament pessimista i ple d'amargor.

Aquest darrer, a més, és el més complet perquè ajunta el que escrigué l'any 1502 -el testament fa referència a Dídac, el seu fill, al qual declara hereu universal, i a falta d'aquest al seu fill Fernando i, en defecte d'aquest al seu germà Bartomeu. Ell testa amb el seu nom Cristóbal Colon i els seus càrrecs (Almirall, Visorey i *Governador General*...). Colom es refereix als Reis i els diu: "yo les serví con las

Yndias... se las di como cosa mia... las quales eran ygnotas e *ascondido el camino...*". Al·lega que no sap el seu patrimoni, car no li han comptat els seus drets al Nou Món.

Es recorda, en donar almoines per a misses, dels seus pares i de la seva dona; és l'única vegada, que sapiguem, que parla del pare i mare; respecte a la seva amistançada Beatriz Enríquez de Arana manifesta que l'atenguin econòmicament "por ser persona a quien yo soy en tanto cargo... y en descargo de mi consciencia, porque esto pesa mucho para mi ánima; la razon dello no es lícito de la escribir aqui". Un altre reflex de la persona de l'Almirall; però és curiós que aquesta reticència del Descobridor al llit de mort, fos la mateixa que en el procés de beatificació que postulà l'arquebisbe de Bordeus l'any 1877; efectivament, la Sagrada Congregació del Vaticà per pronunciar-se en contra de la beatificació al·legà precisament aquella qüestió a la qual fa referència l'Almirall en el seu testament.

En aquest, d'altra banda, hi ha un memorial de deutes: el seu primer record és a Gènova (als hereus del chanciller de dita ciutat: 20 ducats) i a un mercader també genovès que vivia a Lisboa (7 ducats); a un jueu d'aquesta darrera ciutat, als hereus de Lluís Centurione, mercader genovès, a Paulo Nigro, també genovès i a un altre genovès, Espinola, gendre de Centurione.

NOTES

1. VARELA, Consuelo. *Cristóbal Colón. Textos y documentos completos. Relaciones de viajes, cartas y memoriales*. Edición, prólogo y notas de... Madrid, Alianza Editorial, 1982.
A través de les línies que seguiran esmentem aquesta obra amb el cognom de l'autora: Varela.
- GIL, Juan i VARELA, Consuelo. *Cartas particulares a Colón y relaciones coetáneas*. Madrid, Alianza Editorial, 1984. En el nostre escrit esmentem aquesta obra amb el cognom de Gil.
La conferència que vàrem llegir el dia 9 de desembre de 1993, inaugurant el I Col·loqui Internacional d'Estudis Colombins de Barcelona, no va poder tenir en compte el recent llibre *Cristóbal Colón. Textos y documentos completos. Edición de Consuelo Varela Nuevas cartas: edición de Juan Gil*. Madrid: Alianza Editorial, 1992 (1933). Aquest nou llibre de Varela-Gil recull la documentació dels dos anteriors citats, i a més publica també els documents del *Libro Copiador*, de Rumeu de Armas citat.
- RUMEU DE ARMAS, Antonio. *Manuscrito del Libro Copiador de Cristóbal Colón*. Madrid, 1989, 2 vols.
2. Vegeu-ne la presentació a una publicació del Ministerio de Educación Nacional, de 1970, (reproduïdes després en una edició facsímil editada per la Diputación Provincial de Granada el 1980. A més un estudi al Col·loqui de La Rábida de 1980, Madrid, 1980, vol. II, pp. 311-324, una comunicació al XIII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó de Palma, vol. III, pp. 243-249 i, finalment *Les Capitulacions de Colom i la Mediterrània*, al Congrés Internacional d'Estudis Històrics: Les Illes Balears i Amèrica, vol. I, pp. 127-145, Palma de Mallorca, 1992 (1993).
3. Vegeu nota anterior: la cita del Congrés de Palma, pàg. 130-132.
4. El *Libro Copiador...* en la seva primera edició és difícil de trobar, però en la nova edició de Varela-Gil d'Alianza Editorial hi ha la transcripció degudament corregida respecte a la de Rumeu. Nosaltres, però, citem sempre per la primera edició de 1989.
5. Vegeu pàgs. 441 i ss, del *Libro Copiador*.
6. L'obra esmentada de Varela-Gil que inclou els documents del *Libro Copiador*, com hem dit, no fa cap comentari sobre la possible interpolació d'aquest paràgraf que comentàvem. Sols a la Introducció (pàgs. 76-79) ofereix un nombre respectable d'equivocacions en la transcripció de Rumeu de Armas.
7. Aquesta edició encara és esperada, car la transcripció que han fet en el darrer llibre Varela-Gil no és l'edició definitiva que preparem.
8. Aquesta nota i d'altres que trobarem es refereixen al llibre de Varela i Gil, de 1992 (nota 1)
9. En el testament d'Isabel la Catòlica no hi ha cap esment de Colom.
10. RAMOS, Demetrio: *El testamento de Cristóbal Colón*. Valladolid, 1981.

CRISTÒFOR COLOM I LA LLENGUA CATALANA

Nito Verdera

Estat de la qüestió: el punt de partida

De sorprenent es pot qualificar el fet que Cristoforo Colombo, nascut suposadament a Gènova l'any 1451, escrivís en castellà al *Banc de San Giorgio*¹, talment com que mantingués una extensa correspondència en aquesta mateixa llengua amb Nicolás Oderigo, ambaixador genovès a Castella, i amb el seu gran amic i protector, també italià, fra Gaspar Gorricio. Als seus germans Bartolomé i Diego, presumptament genovesos, els escrivia en castellà i fins i tot en caràcters desconeguts. ¿Com es pot explicar que Cristoforo Colombo o el *Colón ligur*², que fins als 22 o 25 anys d'edat visqué quasi permanentment a Gènova i Savona ja utilitzés el castellà a Portugal, tres anys abans d'arribar a Castella? Això ha quedat provat en una extensa nota marginal escrita en un llibre de la seva propietat, la *Historia rerum ubique gestarum*, d'Eneas Silvio Piccolomini, on Colón explica els seus càlculs sobre l'era del món. Serà que el Cristoforo Colombo genovès, nascut el 1451, no era Cristóbal Colón?

Ningú no pot negar que l'Almirall tenia alguns coneixements de la llengua italiana, ja que en la *Historia Natural*, de Plini, hi ha una nota³ en aquesta llengua, però la redacció no pot atribuir-se a una persona que tingués l'italià com a llengua materna⁴. Salvador de Madariaga qualifica el text com "una jerga indescriptiblemte cómica en que las palabras italianas o pseudoitalianas ni siquiera son mayoría en un contexto italiano-castellano, portugués," per afegir que "es tan disparatado, que, de no ser apócrifo, sólo puede explicarse por un momento de aberración mental"⁵.

Entre les nombroses notes i postil·les de Colón en els seus llibres de lectura, totes en castellà i llatí, n'hi ha una altra de curta en italià en el *Libro de las Profecias*⁶. Per tant, el genovès Colón solament ens ha deixat dues notes en italià, res en portuguès ni tampoc en genovès. I si encara això no és suficient amb el problema que el "*Colonus ligur*" de Pietro Martire d'Anghiera no tingués l'italià com a llengua materna, només cal recordar què diu Las Casas: "Estas son sus palabras, puesto que defectuosas a nuestro lenguaje castellano, el cual no sabía bien, pero más insensiblemente dignas"⁷.

Cristóbal "Colom"

Dos historiadors nascuts al s. XV, el portuguès Joao de Barros i el castellà Gonzalo Fernández de Oviedo, utilitzen la forma Colom com a cognom de l'Almirall, dels seus fills i del seus germans. Per a Salvador de Madariaga⁸ aquesta forma «seria totalmente inexplicable en escritores no catalanes, de no existir fuertes razones que abonasen esta ortografía, sobretudo en el caso de Oviedo, cuyo conocimiento de la Corte de los Reyes Católicos y de la primera época del descubrimiento no puede ser más íntimo»⁹. El 16 de juny de 1488, anotat en el llibre del tresorer Francisco González de Sevilla, apareix un assentament que ratifica el cognom: «Di a Cristobal Colom tres mil maravedies per cédula de Sus Altezas»¹⁰.

Com a major redundància, no deixa de ser molt notable que la forma *Colom* encara fos utilitzada trenta-sis anys després de la mort del primer Almirall¹¹. A la provança de Francisco de Aguilar, Palos 5 de gener de 1536, actuant en nom de la Virreina Doña Maria de Toledo, tutora del seu fill Luis -tercer Almirall- hem trobat en dues ocasions *Luis Colom* i en unes altres dues *Christoval Colom*, "primer Almirante e virrey e governador".

Un altre fet fonamental és que Colombo va néixer el 1451, d'acord amb els protocols notariais de Gènova. És a dir, que si l'Almirall fos genovès, ja que va morir el 20 de maig de 1506 a Valladolid, hauria viscut 55 anys. Però basant-nos en un amic de l'Almirall, Andrés Bernáldez, autor de les *Memorias del reinado de los Reyes Católicos*, resulta que morí als setanta anys, fet que fixa el seu naixement en 1436. En conseqüència, si els protocols genovesos¹² els confrontem amb les *Memorias*, conservades a la British Library de Londres i a la Biblioteca Nacional de Madrid, resulta evident que parlem de dos homes

diferents. Així podem explicar-nos el fet que Cristóbal Colón (Colom) no tingués la llengua italiana com a materna. Aquesta afirmació, que pot semblar molt rotunda, es basa en el fet que en la carta que va escriure a Nicolàs Oderigo el 27 de desembre de 1504¹³, li diu: «... y ansí çerrada con esta os le enbió y el suplimento del viaje en otra letra para que la déis a Miçer Juan Luis... 'al cual escribo que seréis el letor y entéprete d'ella'». Miçer Juan Luis, en realitat Gian Luigi Fieschi, que era genovès, necessità d'un intèrpret per saber què deia l'Almirall en la seva carta, amb la qual cosa sobren comentaris.

Però com que tampoc no ho era la castellana ni la galaico-portuguesa¹⁴, haurem d'anar pensant en la possibilitat que l'Almirall fóra catalanoparlant, encara que solament fos pel fet que els *Colom* se'ls ha de buscar per terres que varen formar part de la Corona d'Aragó.

La necessària investigació de la llengua de Colón. Les bases textuais

Ja que hem arribat a la conclusió que per fixar el bressol de Colón és necessari determinar sense equívocs la seva nacionalitat lingüística, durant diversos anys hem investigat en profunditat els documents de l'Almirall, els autògrafs i els que coneixem gràcies als copistes, i per això ens hem basat de manera principal en la magnífica transcripció que d'aquests ha realitzat Consuelo Varela -amb la col·laboració de Juan Gil, el seu marit, en els problemes filològics i com a autor de l'apartat en la "Introducció" a *Cristóbal Colón-Textos y documentos completos- Relaciones de viajes, cartas y memoriales* (Alianza Universidad, Madrid, 1982, 1989 y 1992). També ens ha estat de gran utilitat la *Historia de las Indias*, de fra Bartolomé de las Casas, amb textos fixats per Juan Pérez de Tudela i Emilio López Oto (Biblioteca de Autores Españoles, Madrid, 1957); el *Libro Copiador de Cristóbal Colón*, amb transcripció i estudi històrico-crític d'Antonio Rumeu de Armas (Colección Tabula Americae, Madrid, 1989); i *Documentos Colombinos de la Casa de Alba* (Testimonio Compañía Editorial, Madrid, 1987). A l'estudi dels documents colombins li hem dedicat in comptables hores, fins al punt de memoritzar paraules, frases i refranys, tasca que ha estat molt profitosa a l'hora de comparar els escrits de l'Almirall, per exemple, amb l'obra de Joanot Martorell, *Tirant lo Blanc* i amb *Curial e Güelfa*, anònim català del s. XV¹⁵; la correspondència entre els consellers de Barcelona i els ambaixadors a la cort de Nàpols d'Alfons V d'Aragó¹⁶; la tesi doctoral de Marià Torres, *Reals Ordinacions de la Universitat d'Eivissa (1663). Introducció, estudi i transcripció* (2 vol., Universitat de Barcelona, 1991); i algunes obres de Ramon Llull i d'Anselm Turmeda¹⁷. D'altra banda, el fet de ser Pilot de la Marina Mercant, i tenint en compte que gran part dels escrits de Colón estan relacionats amb la mar, ens ha permès entendre el significat de tot el lèxic nàutic colomí, que en certa manera sols s'explica si s'investiga el *Llibre del Consolat de Mar*, del s. XIV¹⁸.

Lèxic colomí

En la nostra investigació hem abordat el lèxic utilitzat per l'Almirall, tantes vegades esgrimit pels investigadors d'una o altra nacionalitat de Colón. La llista de paraules pròpies de la llengua, que suposadament és la materna de l'il·lustre navegant, no ha faltat en qualsevol tesi. També és cert que moltes vegades s'han plagiat grollerament treballs d'uns a altres o s'han realitzat sense el més mínim criteri filològic. No es tracta de donar ací i ara una llista el més extensa possible, sinó d'aportar d'una vegada per totes unes referències el més exigents possible sobre la complexitat d'aquest tema i desarmar falses expectatives que s'havien creat.

Hem organitzat el nostre treball en tres parts. La primera correspon a un vocabulari comú. Intenta resoldre alguns dubtes d'interpretació, que ja s'havien manifestat en les primeres edicions colombines. Comprovarem que des de la perspectiva catalana és factible esclarir els textos. Creiem que podem demostrar de manera irrefutable la catalanitat d'algunes paraules, així com discutir els probables lusitanismes o italianismes sensibles, també, a ser manifestos catalanisms.

La segona part està organitzada a partir dels termes nàutics i toponímics que va utilitzar l'Almirall. Per bé que no és cap novetat, podrem adonar-nos de l'allau de vocables catalans que s'incorporen a la llengua castellana, en aquells temps parca encara en aquest camp. El que sí hauríem d'insistir és en el protagonisme que assoleix Cristóbal Colón en la llengua castellana, en ser ell un dels introductors d'aquesta terminologia. No ens trobem, doncs, enfront d'un escriptor pobre de recursos, sinó més aviat davant un

autèntic estilista capaç d'incorporar innovacions, algunes de provada importància.

La tercera part està organitzada a partir de l'acarament de l'estudi de Virgil I. Milani, *The written language of Christopher Columbus*¹⁹. Estudi que, d'altra banda, s'ha convertit en bastió de la pretesa genovesitat de la llengua de Cristóbal Colón. Hem intentat desmuntar una per una totes les argumentacions que el professor italo-americà sosté.

Finalment, creiem necessari aquest treball per demostrar per sempre la debilitat en què se sustenta el presumpte influx italià en els textos de l'Almirall. Però abans d'entrar en la investigació del lèxic i presentar conclusions, cal que exposem que les peculiaritats, anomalies i ambigüitats que es troben als escrits de Colón, observades per Ramón Menéndez Pidal, Juan Gil i Consuelo Varela, que diuen ser lusitanismes o italianismes, també tenen una altra explicació si es confronten amb la llengua catalana, que és el que nosaltres hem fet. És cert que Juan Gil admet «hay que contar sin duda con algún que otro catalanismo», però veurem que a la llengua escrita de Colón allò que cal tenir en compte, és un gran coneixement i una aclaparadora presència de la llengua catalana. Colón tenia un bon domini del castellà i no falten en els seus escrits vocables portuguesos i uns pocs francesos, provençals, occidents i italians. D'altra banda, hem vist que Josep M. Castellnou²⁰ ha documentat en aragonès, murcià i en escrits redactats en castellà per catalans o súbdits de la Corona d'Aragó molts termes o expressions que Menéndez Pidal atribueix a lusitanismes. Davant el nou enfocament i coneixements que tenim ara de la llengua escrita de Colón, doncs, cal prendre en consideració la gran probabilitat que el genial navegant tingués per llengua materna la catalana. Naturalment, influïda pel lèxic castellà, el portuguès i el francès, conseqüència de la llarga estada a Castella, a Portugal i per haver navegat en vaixells francesos, portuguesos i castellans.

Lèxic col·loquial

S'han analitzat 63 paraules o expressions usades per Colom, no escollides a l'atzar sinó per les seves singularitats, per no estar d'acord amb la interpretació que fins ara se n'ha donat i altres per entendre que només s'expliquen des del català. El resultat és que 61 d'elles (96,8%) es troben a la llengua catalana; 31 són únicament catalanes (49,2%); 22 usuals en castellà i en català (34,9%); i quatre que són comunes al català, castellà i portuguès (6,4%). Hi ha una paraula que és comuna a l'occità, castellà, al català i portuguès i una altra en àrab; una la considerem un híbrid del català, portuguès i italià; una altra és també comuna al català, portuguès i italià; i, fins i tot, n'hi ha una no classificada en cap idioma. Un grup de 6 paraules, que denominem especial, i que suposa el 9,5% del total analitzat.

Els 31 termes de la llengua catalana són: *abalumado*, *almucadas*, *asensar*, *barjaca*, *billa* (sols usada a Eivissa), *conspetu* (i les variants *conspeto* i *conspeto*), *ençengir*, *espeluncas*, *fexes*, *fugir*, *foia*, *ian face*, *launes*, *aver lengua* (i la variant *tomar lengua*), *manadas*, *manillas*, *reduzir a memoria*, *jamás dicen de no*, *pellas*, *el mundo es poco*, *presidio*, *pusad*, *quisto*, *refetar*, *rem<a>t*, *ruibarbo*, *setcentas islas de nombre*, *tablachina*, *terrado*, *cans* i *encomportable* (les dues darreres en una carta de Diego Colón, germà de l'Almirall).

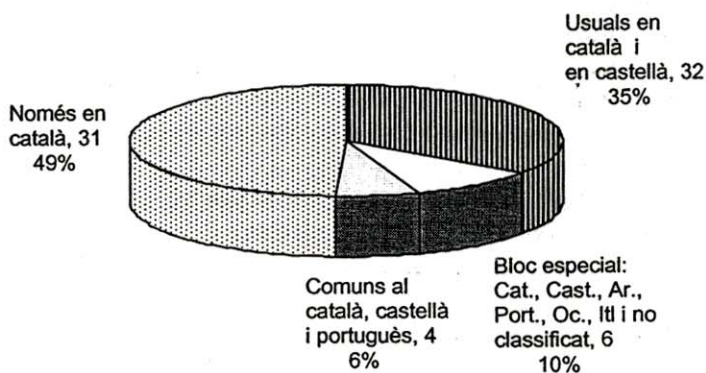
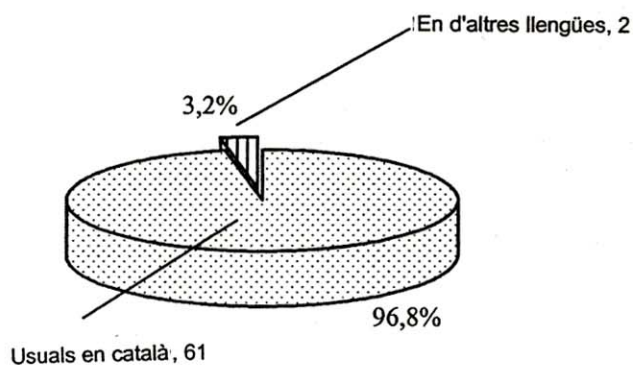
Els 22 termes comuns al català i castellà, però molt usuals en la primera llengua, són: *arreo*, *arriscada*, *capuz*, *çeçiones*, *cras*, *de contino*, *disforme*, *enxeridos* (i les variants *enxerto* i *enxiérenles*), *escote*, *escuridad* (i les variants *escurana* i *escuro*), *gumitar*, *logincuas*, *manipodios*, *paramento*, *pardales*, *ribaldos*, *regimiento*, *resurtir*, *ribaldaría*, *hacer la salva*, *señalis* i *vagamundeando*.

Quatre són comuns al català, castellà i galaico-portuguès: *albarrada*, *almarraxa*, *esmoreçerse* i *speto*.

Veiem ara un bloc especial d'unes altres sis paraules: *mozada*, comú al català i al galaico-portuguès; *burcam*, genuïna de l'àrab; *faxones/faxoes*, híbrid portuguès, català i italià, amb la particularitat que *faxoes* sembla ser un clar lusitanisme; *luxengero* és un préstec de l'antic occità al català, castellà, portuguès i italià; *per forza* és comú al català, portuguès i italià; i *porsimolum* és difícil d'adscriure a una llengua determinada.

Fets que cal destacar, són: que la primera documentació de *ruibarbo* i *tablachina* en la llengua castellana és de l'any 1492. D'una altra banda, entenem que *quisto* -en el context utilitzat per Colón- és la paraula en l'accepció *quistor*, pronunciada *quistó*, i que només té sentit en l'accepció 'administrador' i 'recaptador'. I com a dada curiosa del lèxic de Colom, senyalem que *billa* "rasgón", "arrapiezo", solament s'utilitza i encara és viva a Eivissa.

Distribució de 63 termes del lèxic col·loquial de Cristòfol Colom per zones lingüístiques

Percentatges per grups lingüístics

31 genuïns del català.....	49,206%
22 comuns al cat. i al cast.....	34,920%
4 comuns al cat., cast. i port.....	6,349%
6 del bloc especial.....	9,523%

99,998%

Lèxic nàutic i toponímic

Dels 79 termes analitzats, 69 són molt usuals en català, el que suposa el 87,3%. Trenta-set són únicament catalans (46,8%); vint-i-sis són castellans (32,9%, molt usuals, però, en català i, fins i tot, qualche altre en galaico-portuguès i francès. Sols un vocable és usual en italià i genovès; setze també es troben en gallego-portuguès (20,2%) i un en gascó; un altre és genuí del gallego-portuguès, dos són també italians, tres es troben en llengua francesa i la resta són d'ús normal en castellà i en català.

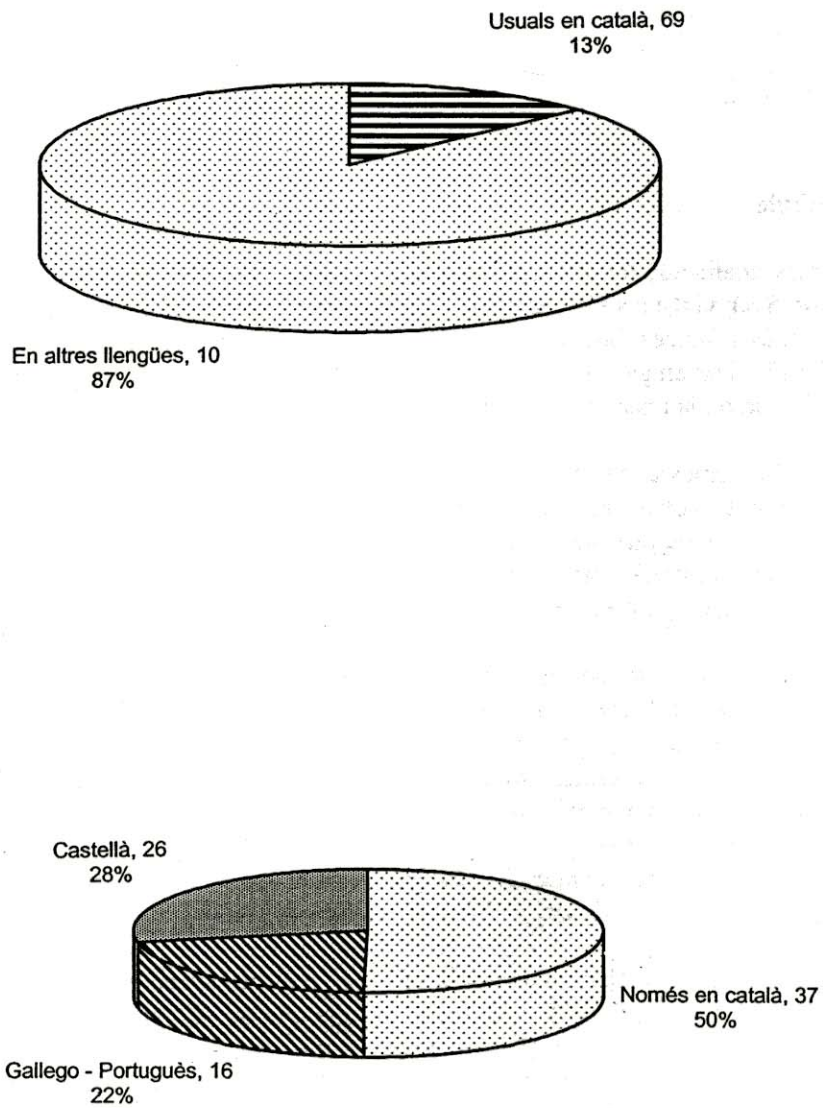
D'altra banda, 11 termes analitzats són francesos (13,9%), però usuals en castellà i en català, i de tots ells només un és francès genuí; un es provençal, venecià i genovès; i un altre en italià. El resultat de l'anàlisi de 10 paraules assenyalava que una és usual en dialectes suïssos, del nord d'Itàlia i de Balears; i les restants són usuals en català, castellà, portuguès i occità. En conseqüència, de 79 termes nàutics analitzats 10 no són de la llengua catalana, emperò els trobem en castellà, gallego-portuguès i francès.

Les 37 paraules o expressions del català són les següents: *ampolleta, angla, agrezuela, basa, borjar, boltejar, boneta, bruma, camari, estar a la corda, cheranero, derrota, desabarcan, despaltar, enfudió, farallón, tener faron o hacer farol, fisga, gabia, margalida, martinet, poner navio a monte, papahigo, portada, reguardo, reparo, retreta, reveses, saona, soldar, sorgir, sotil, surto, temporejar, tant avant, terral, i treo*. Assenyalarem que *cheranero* no té res a veure amb *Quersoneso*, com suggereix VARELA, sinó que és 'redós' en català; i que *retreta*, utilitzada per Colón al quart viatge, és 'refugio' en *Tirant lo Blanc*. I com a demostració que com a terme nàutic no era conegut a Castella, només cal dir que en la traducció castellana, el 1511, de l'obra de Joanot Martorell, *Tirante el Blanco*, *retreta* es tradueix com a 'renta'.

Altres 32 paraules, que esmentarem a continuació, són molt usuals en català i prestades a les altres llengües hispàniques; és a dir, que de les 79 analitzades, resulta que 69 (87,3%) es documenten en llengua catalana: *balcos, sirga, batel, blandear, encabargar, gabia, pozo, tonina, trabucar, xarcia, bolina, resaca, vento abal, nácaras, jusente, cala, colla, conventos (comentos), cor>ri, naveta, reseguendava, tramontana, turbiada, amainar, ataraçana, ensolvía, entena, escombrado, pasada, puntero i sotavento*.

Tanmateix, 20 paraules dels textos de Colón es documenten per primera vegada en castellà. Corresponents a 1492 tenim: *barlovento* (no documentada anteriorment en cap llengua), *bojar, estar a la corda, hacer farol fisga, poner navios a monte, naveta, papahigo, estar a reparo, sorgir, temporejar, terral i treo*. *Portada*, una veritable perla, és de 1495 i és documentada al *Llibre del Consolat de Mar*; no té res a veure amb una peça de les embarcacions, sinó que significa "pacotilla". *Puntero* es documentà el 1503; *despaltar* el 1502; *estar a la relinga* el 1493 i procedeix del francès; *resaca* apareix el 1492 i és francesa i un catalanisme; *restringa* també es documenta el 1492 i es troba en portuguès, gascó i eivissenc. Curiosament, 17 de les 20 paraules i expressions citades, són de la llengua catalana (21,5%).

Distribució de 79 termes nàutics i topònims colombins per zones lingüístiques

Per a una millor comprensió del lèxic utilitzat per l'Almirall veurem ara unes llistes de mots, que són comuns a diverses llengües, però cap d'ells és exclusiu del toscà o de dialectes italians. Aquestes són abreviatures que utilitzarem: àr.= àrab, cast.=castellà, cat.= català, bal.=balear, fr.= francès, gall.-port.=gallego-portuguès, genov.= genovès, port.= portuguès, it.= italià, gasc.= gascó, venec.= venecià, su.=suís, oc.= occità.

**En castellà
i en les llengües
que s'indiquen:
26 paraules (32,9%)**

relinga, fr.
ingente
mezana

scisura
sirga, cat.-port.
batel, fr.-cat.
blandear, cat.-port.
encabargar, cat.-port.
gabia, cat.-port.
pozo, cat.-port.
sirga, cat.-port.
tonina, cat.-port.
trabucar, cat.-port.
xarcia, cat.-port.

jusente, fr.-cat.-port.
cala, cat.-port.-fr.-it.
resegundada, cat.- genov.

amainar, cat.
ataraçana, cat.
ensolvía, cat.
entena, cat.
escombrado, cat.
passada, cat.
puntero, cat.
sotavento, cat.

virazón, gall, port.

**En gallego-portuguès i en les
altres llengües assenyalades:
16 paraules (20,2%):**

restringa, gasc. i eivissenc
virazón, cast.
sirga, cast.-cat.
blandear, cast.-cat.

encabargar, cast.-cat.
gabia, cast.-cat.
pozo, cast.-cat.
sirga, cast.-cat.
tonina, cast.-cat.
trabucar, cast.-cat.
xarcia, cast.-cat.

nácaras, fr.-cat.-it.
jusente, fr.-cat.-cast.
cala, cat.-cast.-fr.-it.
turbiada, cat.
repositó

**En francès i
altres llengües,
11 (13,9%):**

relinga, cast.
resaca, cat.
alunas
batel, cast.-cat.
bolina, cat.
vento abal, cat.
nácaras, cat.-port.-it.
jusente, cast.-cat.-port.
cala, cat.-cast.-it.
gisola, prov.-venec.-genov.
reguardo, cat.-it.

**En italià, genovès,
venecià i altres,
10 (12,6%)**

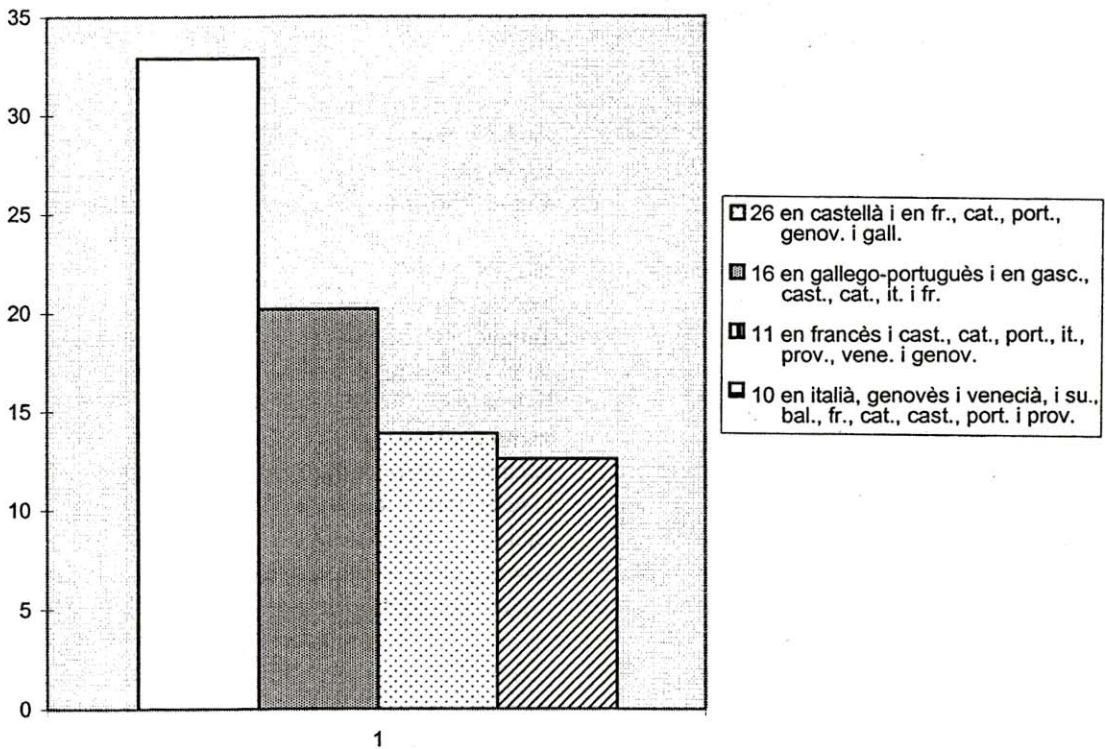
balcos, su.-N. it.- bal.
nácaras, fr.-cat.-port.
cala, cat.-cast.-port.-fr.
conventos, cat. resaca
cor<r>í, cat.
naveta, cat.
gisola, fr.-prov.
resegundava, cast.-cat.
tramontana, cat.- oc.
colla, cat.

L'anàlisi assenyala que *relinga*, *ingente*, *mezana*, *scisura*, *virazón*, *restringa*, *relinga* i *alunas* no són mots catalans, i que tampoc ho és *barlovento*; és a dir 10 del total de 79 (12,6%). Deduïm, doncs, que únicament són castellans *ingente*, *mezana* i *scisura*; el francès aporta *alunas* i cap és exclusiu del toscà o d'altres dialectes italians. En resum, el resultat de l'anàlisi del lèxic nàutic i toponímic indica:

37 mots catalans.....46,8%
 26 castellans.....32,9%
 16 gall.-port.....20,2%

99,9%

Distribució per zones lingüístiques de 63 termes nàutics i toponímics colombins

Observació

És molt revelador que dels pocs pretesos "italianismes" de Colom cap no és exclusiu del toscà, genovès, venecià ni d'altres dialectes del nord d'Itàlia.

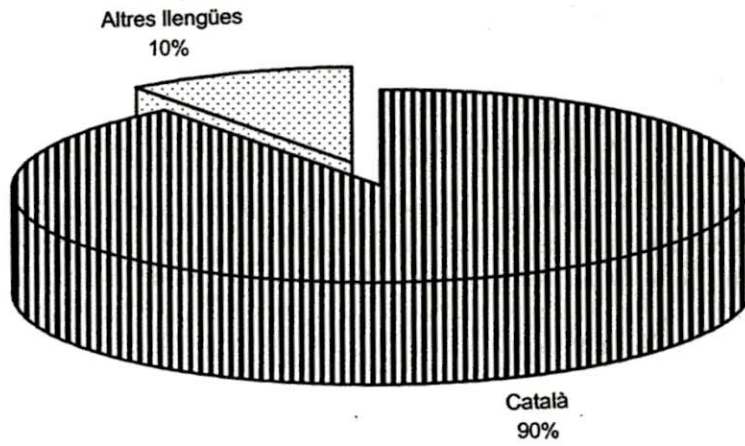
Resultat global

El resultat global de l'anàlisi, pel que hem vist, és molt significatiu:

- Lèxic col·loquial ... de 63 ... 59 usuals en català
- Lèxic nàutic..... de 79 ... 69 usuals en català
- Total analitzat..... 142 ...128 ús normal català.

El 90,14% dels termes es troben en la llengua catalana; és a dir, que la seva presència en els escrits colombins és aclaparadora.

Majoritària presència del català en la llengua de Cristòfol Colom

- Lèxic col·loquial: de 63 termes analitzats, 59 són usuals en català.
- Lèxic nàutic i toponímic: de 79 d'analitzats, 69 són usuals en català.
- Del total analitzat (142), 128 són d'ús normal en català.

CONSIDERACIONS

a) Els pretesos italianismes de Cesare de Llois i de Virgil I. Milani

Si Pere Català Roca -al Congrés Internacional que va tenir lloc a Gènova l'any 1951- demostrà que els pretesos italianismes observats per l'acadèmic peruà Cesare de Llois en la Carta a Lluís Santàngel, també s'expliquen des de la llengua catalana, menció especial mereix el filòleg italo-americà Virgil I. Milani.

Realitzada una detallada anàlisi de 122 suposats italianismes o genovesismes als escrits de Colón, Milani ha comès l'immens error de no confrontar el lèxic colomí amb els grans diccionaris etimològics de la llengua catalana ni en el castellà i hispànic de Joan Coromines. Milani sols ha comparat els termes colombins amb les llengües de "donde históricamente vivió el navegante"; és a dir, "Gènova, Portugal i Castella". A excepció d'*abezindar*, que nosaltres sí que la documentem fàcilment en terres castellanes, els vocables estudiats -segons Milani- no surten en diccionaris castellans ni portuguesos. Diguem tot seguit que Joaquín Arce invalida el treball de Milani per «el falso criterio seguido en la individualización de los presuntos italianismos», mentre que nosaltres ho qualifiquem de paper mullat després d'haver utilitzat els diccionaris etimològics de la llengua catalana.

Virgili I. Milani, sigui dit de passada, creu que la paraula *coronel* està relacionada amb la terminologia militar, mentre que es tracta d'un personatge anomenat Pedro Hernández Coronel. D'altra banda, analitza *isola*, "isla" en italià, sens tenir en compte que el document original parlava de *gisola* o *gesola*, que signifiquen *bitàcora*.

Admetent que un clar italianisme és *gioya*, que *mondo* i *segondo* ho poden ser, però que *soerte* i *um* són al mateix temps lusitanismes, resulta que els 122 suposats italianismes o genovesismes queden reduïts a 114, que d'acord amb la nostra anàlisi s'expliquen perfectament des de la llengua catalana. I com que hem vist que el lèxic comú, nàutic i toponímic usat per Colón és equidistant de l'italià i del dialecte genovès, es reforça l'aclaparadora presència de la llengua catalana als escrits de l'Almirall.

b) Cristóbal Colón no podia ser genovès

Les conclusions revelen que Colón tenia molt pocs coneixements del dialecte genovès i del toscà -unit al fet provat per Las Casas i Ramón Menéndez Pidal que ni el castellà ni el portuguès eren la seva llengua materna- el qual ens permet presumir que havia de ser catalanoparlant; és a dir, natural dels territoris de la Corona d'Aragó. L'Almirall també posseïa grans coneixements del castellà, però no els suficients, segons hem comprovat en la investigació, ja que quan desconeix el vocable castellà adequat, sense dubtar-ho, fa servir el català. És un fet tan clar, que en diverses ocasions ha d'explicar el significat en suposar que els destinataris dels seus escrits no l'entendran. Podem, doncs, qualificar a l'Almirall de "creador de la llengua castellana".

D'altra banda, Cristóbal Colón va conviure i navegà durant 14 anys amb portuguesos i francesos, i així és normal que usés nous termes i expressions. I una pregunta s'imposa: on és la pretesa influència del dialecte genovès o del toscà (italià) als seus escrits? La resposta científica és que no es troba; és pràcticament inexistent. En tot, amb la nostra investigació lingüística, creiem aportar una prova important, tal vegada decisiva, per demostrar que el genovès Cristoforo Colombo no podia ser Cristóbal Colón.

c) La lingua franca com a coartada

És evident que quan Colón no sabia les paraules adequades en castellà les escrivia en català, i en comptades ocasions en portuguès i francès. Consuelo Varela (Cristóbal Colón. Retrato de un hombre, pàg. 68), diu que l'Almirall «era un hombre de mar acostumbrado a chapurrar mil lenguas y que con sus compañeros se entendía a las mil maravillas en la jerga que se llamaba entonces levantisca, es decir, del Levante, del Mediterráneo en general (...) mientras que la jerga marinera castellana apenas aparece en su léxico. Colón -afegeix-, educado entre italianos y portuguesas, pero viviendo en Castilla, habla y escribe una lengua desconcertante con préstamos de todas ellas».

Respecte a la forma de parlar de Colón direm que avui dia ningú pot saber la pronunciació que tenia, fet

que permet assenyalar quasi amb certesa la nacionalitat d'una persona, però sí que coneixem la seva manera d'escriure. S'ha de tenir en compte, d'altra banda, que Las Casas diu que «no penetraba del todo la significación de la lengua castellana», fet que exclou els territoris de Castella com a bressol de l'Almirall, però no ens dona cap pista d'on podia ser natural.

No dubtem que l'Almirall coneixia la "jerga levantisca", la lingua franca, que vénen utilitzant com a coartada per continuar afermant el genovès Cristoforo Colombo com a descobridor del Nou Món, però veurem que aquesta no pogué influir en els seus escrits. Quant a lingua franca (*Nueva Enciclopedia Larousse*, Ed. Planeta, Barcelona, 1981, vol. 6, pàg. 5844), es tracta de veus llatines que signifiquen llengua franca, i que designen un *sabir*, que comprèn elements de diferents llengües romàniques, de l'àrab i del turc, en ús fins al s. XIX als ports mediterranis. La llengua franca serví, des de l'època de les creuades, de llengua comercial entre individus de llengua turca o àrab, d'una part, i *francos* (és a dir, cristians), de l'altra; a l'Alguer fou també llengua de la xusma, emprada entre amos i esclaus de llengües diferents. Alguna vegada ha desenvolupat el paper de llengua diplomàtica, sobretot a Tunis. Per a una millor comprensió direm que *sabir* és una llengua de relació barrejada a propòsit, voluntàriament rudimentària en el vocabulari i en l'estructura gramatical, usada amb finalitats particulars entre individus de llengües diferents. És important explicar que els *sabirs* són llengües especials, limitades a certs dominis: comercial, relacions amb esclaus i comunicacions d'ordre professional; i són veritables llengües mixtes, més o menys artificials.

Un exemple de *sabir* és el *rusionorsk* (llengua de pescadors russos i noruecs); el *chinook*, llengua híbrida de chinuk (la llengua d'un poble amerindi que habitava la zona costera del Pacífic, als actuals estats d'Oregó i Washington) i francès, que fou utilitzada arreu de la costa del Pacífic fins a Alaska; i els *pidgin*, llengües de relació, nascudes del contacte entre poblacions de llengües diferents i formades per una barreja d'alguns elements d'aquestes llengües. En sentit estricte, són un conjunt de llengües mixtes de l'Extrem Orient, de base anglesa. Diguem també que els *pidgin* són llengües de relació general (per oposició als *sabirs*, que són llengües especials) i que coexisteixen amb les llengües pròpies dels subjectes parlants. És el cas de les llengües de relació emprades a l'Extrem Orient, no sols entre europeus i autòctons, sinó també entre autòctons de llengües diverses. Es distingeixen dues variants: el *pidgin* (o *pidgin* anglès) de la Xina, en vies de desaparició, i el *pidgin* melanesi (conegut amb el nom de *beach-la-mar* molt emprat en l'actualitat).

d) El català, idioma millor conegut per Colón

Donat que ara sí que sabem com escrivia l'Almirall, ja que la investigació lingüística ho fa present, no podem estar d'acord amb l'afirmació de Consuelo Varela, en el sentit que «poseia una llengua de aluvió»: genovès, italià, portuguès i espanyol. Tampoc no hi estem quan diu: «En todo caso es seguro que el idioma que mejor conocia era el español, que manejaba con enorme facilidad...». I no sembla pas massa encertada la seva afirmació que Colón «escribe una llengua desconcertante». El que hem trobat als escrits de l'Almirall és el llenguatge administratiu, comercial, jurídic i diplomàtic català utilitzat per mercaders, cònsols, ambaixadors, consellers i notaris catalans.

Una bona prova de tot això són les 544 cartes, escrites entre 1435 i 1458 pels missatgers barcelonesos a la cort de Nàpols d'Alfons V d'Aragó, esmentats en nombroses ocasions durant tota la nostra llarga investigació. Un llenguatge, el de l'Almirall, que no té res de "desconcertante", si no és que també es qualifiqui de la mateixa manera que el que utilitza Joanot Martorell al *Tirant lo Blanc*, amb la particularitat que el que va fer Colón fou castellanitzar el català dels missatgers de Barcelona i el de Martorell, si hi afegim uns quants préstecs d'altres llengües hispàniques. Quant a la terminologia nàutica de Colón no hi ha cap dubte que és catalana, la mateixa del *Llibre del Consolat de Mar*, els orígens del qual es remunten al s. XIII; terminologia on incorporà alguns vocables portuguesos i francesos. I aquí no hi ha *lingua franca* (rudimentària en el vocabulari i en l'estructura gramatical) o de *aluvión* (la pretesa barreja de genovès, italià, portuguès i espanyol) a què va apel·lar, ja que Colón fou capaç de maniobrar estructura i expressió amb art, sense oblidar que cada nació tenia el seu propi vocabulari nàutic.

Pot objectar-se que el *Consolat de Mar*, on es recull la jurisdicció especial catalana, que entenia en matèria mercantil i en assumptes marítims, fou traduït a altres idiomes. És cert. Es conserva un manuscrit de la versió italiana, feta per Francesco Biscontin i acabada a Pavia el 10 de gener de 1479, mentre que la primera versió al francès és l'any 1577, realitzada a Provença; és a dir, dos manuscrits d'ús molt restringit, i les traduccions impreses arribaren més tard. Entre les italianes destaca el *Libro de Consolato del Mare*, de

G. Geli, impresa per Bladi de Asola a Roma l'any 1519; el *Libro del Consulado de Mar*, en castellà, va ser editat per Francisco Díaz Romano, a València, l'any 1539; i la traducció al francès, *Le livre du Consulat*, és de Francesc Maysoni, impresa per Pierre Roux, a Aix-en-Provence, l'any 1577. Finalment, recordem una vegada més que Cristóbal Colón no tenia per llengües maternes el castellà ni el portuguès, que el dialecte genovès no surt als seus escrits i que en toscà (italià) feia grolleres faltes. Ens trobem, doncs, amb el fet que l'Almirall -per eliminació i després d'haver analitzat totes les opcions- havia de ser catalanoparlant.

NOTES

1. Escrita a Sevilla el 2 d'abril de 1502. Autògrafa. Es conserva al Palazzo Municipale de Gènova. Consuelo Varela, *Cristóbal Colón -Textos y documentos completos*, Alianza Editorial, Madrid, 1982, document LXI, pàg. 289.
2. Pedro Mártir de Anglería, *Epistolario. Documentos inéditos para la historia de España*, estudi i traducció per José López de Toro, Madrid, 1953, Tomo IX, pàg. 236. Epístola 130, dirigida al comte Juan Borromeo des de Barcelona el 14 de maig de 1493. Va ser escrita aproximadament quatre setmanes després que Colón fos rebut pels Reis Catòlics, i diu així l'humanista italià: «Hace pocos días volvió de las antípodas occidentales cierto Colón, de Liguria, quien a duras penas consiguió de mis Reyes tres naves, porque creían quiméricas las cosas que decía...».
3. Alfonso Philippot Albeledo, *La identidad de Cristóbal Colón*, editat per l'autor, Pontevedra, 1991, pàg. 185.
4. A. Philippot, o. c. , pàg. 187.
5. Salvador de Madariaga, *Vida del Muy Magnífico Señor Don Cristóbal Colón*, Editorial Sudamericana, Buenos Aires, 1958, pàg. 73.
6. Cristóbal Colón, *Libro de las Profecías*, Colección Tabula Americae, Madrid, 1991, traducció de Francisco Alvarez Seisdedos, fol. 58, vto., pàg. 98.
7. Fray Bartolomé de Las Casas, *Historia de las Indias*, Biblioteca de Autores Españoles, Madrid, 1957, vol. I, pàg. 397.
8. Salvador de Madariaga, o.c., pp. 421 i 422.
9. Salvador de Madariaga, o.c., pàg. 86.
10. *Butlletí del Centre d'Estudis Colombins*, Òmnium Cultural, Barcelona, 1991, núm. 3, pàg. 8.
11. *Pleitos Colombinos*, Sevilla, 1964, pp. 513-541. Archivo General de Indias, Patronato, lligall 12, ram 10, fulls 1 a 16 vto.
12. Paolo Emilio Taviani, *Cristoforo Colombo, la genesi della grande scoperta*, Istituto Geografico de Agostini-Novara, Roma, 1982, pp. 211-225.
13. Consuelo Varela, o.c., pp. 322 i 323.
14. Ramón Menéndez Pidal, *La lengua de Cristóbal Colón*, Espasa-Calpe, Madrid, cinquena edició, 3-XII-1968, pp. 12 i 13.
15. Joanot Martorell i M. J. de Galba (1490), *Tirant lo Blanch*, Editorial Barcino, Barcelona 1928, cinc volums. *Curial e Güelfa*, d'autor anònim (s. XV), Editorial Barcino, Barcelona 1930.

16. Introducció i text per Josep M. Madurell Marimon, *Mensajeros barceloneses en la corte de Nápoles de Alfonso V de Aragón 1435-1458*, Consejo Superior de Investigaciones Científicas -Escuela de Estudios Medievales, Barcelona, 1963.
17. Ramon Llull, *Llibre de meravelles*, Edicions 62 i "la Caixa", Barcelona, 1980. *Llibre de virtuts e de pecats*, Patronat Ramon Llull, Palma de Mallorca, 1990. Anselm Turmeda, *Llibre dels bons amonestaments*, Ajuntament de Palma de Mallorca, 1983.
18. *Llibre del Consolat de Mar* (s. XIV), Fundació Salvador Vives Casajuana i Fundació Noguera, vol. IV. Estudi filològic i índexs a cura de Germà Colon i Arcadi García amb la col·laboració de Beatrice Schmid, Barcelona, 1987.
19. *Forum Italicum Supplement*, June 1973, State University of New York at Buffalo, 1973.
20. *Cristòfor Colom, català (com parlava Cristòfor Colom?)*, La Llar del Llibre, Barcelona, 1989.

Bibliografia emprada en l'estudi filològic

- *Diario de Colón*, Bibliotheca Americana Vetustissima. Edición y comentario preliminar por Carlos Sanz, Madrid, 1962.
- *Diario de Colón*, Bibliotheca Americana Vetustissima. Edición facsímil por Carlos Sanz, Madrid, 1962.
- *Historia de las Indias*, Bartolomé de las Casas. Texto fijado por Juan Pérez de Tudela y Emilio López Oto. Estudio crítico preliminar y edición por Juan Pérez de Tudela, Madrid, 1957.
- *Historia del Almirante*, Hernando Colón. Edición de Luis Arranz, Historia 16, Madrid, 1984.
- *Libro Copiador de Cristóbal Colón*. Estudio histórico-crítico, edición y transcripción por Antonio Rumeu de Armas, dos tomos, Colección Tabula Americae, Madrid 1989.
- *Historia General y Natural de las Indias*, Gonzalo Fernández de Oviedo. Edición y estudio preliminar de Juan Pérez de Tudela, Biblioteca de Autores españoles, Madrid, 1959.
- *Colección de los viajes y descubrimientos*, Martín Fernández de Navarrete. Edición y estudio preliminar de Carlos Seco Serrano, Biblioteca de Autores españoles, Madrid, 1954.
- *La Rábida, Colón y el descubrimiento de América*, por el P. Ángel Ortega Serrano, O.F.M., Sevilla, 1925.
- *Documentos Colombinos en la Casa de Alba*, Transcripciones. Documentos. Introducción, transcripción y notas de Consuelo Varela, Testimonio Compañía Editorial, Madrid-Sevilla, 1987.
- *Journals and Other Documents on the life and Voyages of Christopher Columbus*. Translated and Edited by Samuel Elliot Morison, The Heritage Press, New York, 1963.
- *Cristóbal Colón -Textos y documentos completos*. Consuelo Varela, Alianza Universidad, Madrid, 1982, 1984 y 1989.

- *Cristóbal Colón -Textos y documentos completos*. Edición de Consuelo Varela. Nuevas cartas. Edición de Juan Gil. Alianza Universidad, Madrid 1992.
- *Pleitos Colombinos*, Antonio Muro Orejón y otros. Vols. I, II, III y VIII, Sevilla, 1967, 1983, 1984 y 1964.
- *Breve Diccionario Etimológico de la Lengua Castellana*. Tercera edición muy revisada y mejorada, Joan Corominas. Editorial Gredos, Madrid, 1973.
- *Diccionari Crític Etimològic Castellano e Hispánico* (DCEH), Joan Corominas - José A. Pasqual, 5 volúmenes. Editorial Gredos, Madrid, 1984.
- *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana* (DECLC), 9 vols. Joan Coromines. Curial Edicions Catalanes, Barcelona, 1988.
- *Diccionari Català-Valencià-Balear* (DCVB), Mossèn Antoni Maria Alcover i Francesc de Borja Moll, 10 vols. Palma de Mallorca, 1978.
- *El parlar de la Vall d'Aran*. Gramàtica, Diccionari i estudis lexicals sobre el gascó. Joan Coromines. Curial Edicions Catalanes, Barcelona, 1990.
- *Vocabolario domestico Genovese-Italiano*, Angelo Paganini. Arnaldo Forni Editore, Genova, 1857.
- *En Ibiza-Guía del turista*, "Vocabulario de las dicciones del léxico ibicenco que no tienen analogía ni semejanza con el castellano y su significación", por Arturo Pérez-Cabrero. Imprenta de Joaquín Horta, Barcelona, 1909.
- *La parla marinera en el Diario del primer viaje de Cristóbal Colón*. Julio F. Guillén Tato. Instituto Histórico de Marina, Madrid, 1951.
- *Atlas lingüístico de los marineros peninsulares*, Manuel Alvar. Instituto Histórico de Marina, Madrid, 1973.
- *Spanish nautical terms of the Age of Discovery*, tesis doctoral de Hensley Charles Woodbridge. Universidad de Illinois, 15 agosto 1950.
- *The written language of Christopher Columbus*, Virgil, I. Milani. Forum Italicum Supplement, June 1973, State University of New York at Buffalo, 1973.
- *El español y el catalán, juntos y en contraste*, Germán Colón. Ariel Lingüística, Barcelona, 1989.
- *Llibre del Consulat de Mar*, vol. IV. Estudi filològic i índexs a cura de Germà Colom i Arcadi García. Editorial Rafael Dalmau, Barcelona, 1987.
- *Usatges de Barcelona*, vols. 43-44, a cura de Josep Rovira i Ermengol. Editorial Barcino, Barcelona, 1933.
- *El léxico catalán en la Romania*, Germán Colón. Editorial Gredos, Madrid, 1976.
- *El que s'ha de saber de la llengua catalana*, Joan Coromines. Editorial Moll, Palma de Mallorca, 1982.
- *Els parlars catalans*, Joan Veny. Editorial Moll, Palma de Mallorca, 1989.

- *Entre dos llenguatges*, Joan Coromines, tres vols. Curial, Barcelona, 1976.
- *Gramàtica catalana*, Francesc de Borja Moll. Editorial Moll, Palma de Mallorca, 1979.
- *Poesia*, Ausiàs March, a cura de Joan Ferraté. Edicions 62, Barcelona, 1979.
- *Anselm Turmeda*, Mikel de Epalza. Ajuntament de Palma de Mallorca, 1983.
- *Llibre de Meravelles*, Ramon Llull. Edicions 62, Barcelona, 1980.
- *Llibre de virtuts e de pecats*, Ramon Llull. Patronat Ramon Llull, Palma de Mallorca, 1990.
- *Tirant lo Blanc*, Joan Martorell i Martí Joan de Galba, 5 vols., tria de text, introducció i glossari de J. M. Capdevila i de Balanzó. Editorial Barcino, Barcelona, 1926.
- *Curial e Güelfa*, anònim (s. XV), 3 vols., a cura de R. Aramon i Serra. Editorial Barcino, Barcelona, 1930.
- *Mensajeros barceloneses en la Corte de Nápoles de Alfonso V de Aragón 1435-1458*, introducción y texto por José Madurell Marimón. Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Escuela de Estudios Medievales, Vol. XXXIII, Barcelona, 1968.
- *La Carta de Colón anunciando el Descubrimiento del Nuevo Mundo (15 febrero-14 marzo 1493)*. Reproducción del texto original español impreso en Barcelona (Pedro Posa, 1493). Transcripción, notas y comentarios de Carlos Sanz. Gráficas Yagues, Madrid, 1962.
- *Cristòfor Colom, català (com parlava Cristòfor Colom?)*, Josep M. Castellnou. La Llar del Llibre, Barcelona, 1989.
- *Colom venç Colombo - La vera naturalesa catalana del descobridor del Nou Món*, Caius Parellada i Cardellach. Dipòsit legal: B. 24.717.1985. 1a edició, Barcelona, 1986.
- *Cristòfor Colom i Catalunya: una relació indefugible*. Caius Parellada i Cardellach. La Llar del Llibre, Barcelona, 1992.
- *Cristóbal Colón - Retrato de un hombre*, Consuelo Varela. Alianza Editorial, Madrid, 1992.
- *Cristóbal Colón y las Baleares: la toponimia*, Nito Verdera, en el Congrés Internacional d'Estudis Històrics «Les Illes Balears i Amèrica», vol. I. Institut d'Estudis Balearics, Palma de Mallorca, enero 1992.
- *Els monuments antics de les Pitiüses*, Joan Ramon. Consell Insular d'Eivissa i Formentera, Servei Tècnic d'Arqueologia, Eivissa, 1985.
- *Derrotero general del Mediterráneo*. Depósito Hidrográfico, Madrid, 1860.
- *Derrotero de las costas del Mediterráneo*. Instituto Hidrográfico de la Marina, Cádiz, 1976.
- *Documents d'història de la llengua catalana - Dels orígens a Fabra*, Joan Martí i Castell. Josep Moran. Editorial d'Empúries, Barcelona, 1986.
- *Plantas medicinales - El Discórides renovado*, Dr. P. Font Quer. Editorial Labor, Barcelona, 1986.

- *Homenatge a Antoni Comas (Petit tractat sobre lo regiment en temps de hepidèmie, del s. XIV)*. Edició i estudi lingüístic. Facultat de Filologia-Universitat de Barcelona, Barcelona, 1985.
- *Cristóbal Colón, escritor*, Estelle Irizarry, Georgetown University (USA). *Hispania* 75, October 1992.
- *Sobre los italianismos observados en la carta de Colón a Santàngel*, Pere Català i Roca, vol. II, del «Studi colombiani». Pubblicazioni del Civico Istituto Colombiano. Genova, 1951.
- *The Spanish Letter of Columbus to Luis de Sant Angel*, estudio y nota de M. K. Estaba en posesión de Bernard Quaritch, London 1891.
- *Literaturas Italiana y Española frente a frente - Un genovés en la cultura literaria española: Cristóbal Colón*, Joaquín Arce. Espasa Calpe, Madrid, 1982.
- *Diario de a bordo de Cristóbal Colón -Significado lingüístico cultural del diario de Colón*. Estudio preliminar de Joaquín Arce. Edición de J. Arce y M. Gil Esteve, Imprenta de A. Tallone, Alpignano, 1971.
- *Sobre la lengua de Cristóbal Colón*, por Mario Damonte, Università di Genova. Actas del congreso internacional sobre Literatura Hispánica en la época de los Reyes Católicos y el descubrimiento. Promociones y publicaciones universitarias, Barcelona, 1989.
- *Autógrafos de Cristóbal Colón y Papeles de América*, Duquesa de Berwick i de Alba, Madrid, 1982.
- *Lettera Rarissima di Cristoforo Colombo*, riprodotta e illustrata del cavaliere Ab. Morelli. Bibliotec. regio in Venezia. In Bassano, 1810.
- *Nuevos Autógrafos de Cristóbal Colón y Relaciones de Ultramar*, Duquesa de Berwick y de Alba, Madrid, 1902.
- *El litoral català abans del segle XIX*, Mossèn I. M. Colomer Preses. Rafael Dalmau, editor, Barcelona, 1965.
- *Estudis de toponímia catalana*, Joan Coromines, dos vols. Editorial Barcino, Barcelona, 1965.
- *Cartografia històrica de Ibiza y Formentera (Islas Pitiusas)*, Juan Tur de Montis y de Ayguavives. Departamento de Geografía-Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Barcelona, 1984.
- *Paleografía española*, obras completas de Zacarías García Villada, I Textos y II Album. Ediciones El Albir, Barcelona, 1974.
- *Formentera*, Joan Marí Cardona. Institut d'Estudis Eivissencs, Eivissa, 1983.
- *La verdad de un nacimiento - Colón ibicenco*, Nito Verdera. Kaydeda Ediciones, Madrid, 1988.
- *Colón, eivissenc - Colón, ibicenco -Colón from Ibiza*, Nito Verdera. Comissió de les Illes Balears per a la commemoració del V Centenari del Descubriment d'Amèrica. Col·lecció de Balears i Amèrica, 15, Palma de Mallorca, 1992.
- *La lengua de Cristóbal Colón*, Ramón Menéndez Pidal. Espasa Calpe, Madrid, 1942.
- *Vocabulario de Romance en Latín* (Transcripción de la edición de Sevilla, 1516). Antonio de Nebrija. Ed. Castalia, Madrid, 1973.

- *Gran Enciclopèdia Catalana*, 15 vols. Enciclopèdia Catalana S.A., Barcelona, 1970-1980.
- *Enciclopedia General del Mar*, 8 vols. Ediciones Garriga, Barcelona, 1968.
- *Diccionari de veus populars i marineres*, Esteve Fàbregas i Barri. Editorial Pòrtic, Barcelona, 1985.
- *Vocabulari marítim català-castellà / castellano-catalán*, Josep M. Martínez -Hidalgo y Terán / Laureano Carbonell Pelat. Diputación de Barcelona, 1984.
- *Diccionari Nàutic*, Josep M. Sigalés. Editorial Joventut, Barcelona, 1969.
- *Diccionario ideológico de la lengua española*, Julio Casares, segona edició. Editorial Gustavo Gili, Barcelona, 1969.
- *Diccionari de la llengua catalana*. Enciclopèdia Catalana, SA, Barcelona, 1982.
- *Diccionario italiano-español/español-italiano*. Biblograf, Barcelona, 1990.
- *Diccionario latino-español / español-latino*. Biblograf, Barcelona, 1990.
- *Diccionario francés-español / español-francés*. Editorial Ramón Sopena, Barcelona, 1974.
- *Diccionari portuguès-català*, Manuel de Seabra i Vimala Devi. Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1985.
- *Diccionari italià-català / català-italià*, Jordi Fornas Prat. Editorial Pòrtic, Barcelona, 1985.
- *L'Art compendiosa de la medicina*, Ramon Llull, traducció i comentaris Josep M. Sevilla i Marcos. Fundació Museu de la Medicina de Catalunya, Barcelona, 1987.
- *Mapamundi del año 1375, Cresques*, Abraham i Jafuda Cresques, SA, Ebrisa, Barcelona, 1983.
- *Sagrada Biblia*, José M. Bover y Francisco Cantera Burgos. Biblioteca de Autores Cristianos, Madrid, 1961.
- *Die Kolumbus- Originale, Spanische Forschungen I*, Fritz Streicher. Görresgesellschaft, Münster i. W., 1928.

.5.
.9. A .5.
X M Y
X̄P̄O FERENS

OMNIUM CULTURAL